

A nyelvi metonímia körülhatárolásának lehetőségei*

TÓTH MÁTÉ

1. Bevezetés és problémafelvetés

A metafora és a metonímia vizsgálata évszázadokig elsősorban a retorika tárgyköréhez tartozott, mely szóképekként tekintett rájuk. Az alakzatok rendszerén belül elfoglalt helyük, a nekik tulajdonított funkció és jelentőségük megítélése folyamatosan változott. A nyelvészeti iskolák közül elsőként a strukturális nyelvészet szentelt kiemelt figyelmet a metafora és a metonímia nyelvészeti szempontú vizsgálatának. Később LAKOFF és JOHNSON 1980-ban megjelent *Metaphors we live by* című munkája adott elemi erejű lökést a metaforára, a metonímiára és a két jelenség egymáshoz fűződő viszonyára irányuló nyelvészeti kutatásoknak. Megközelítésüket nagyban befolyásolták a kor legfrissebb kognitív pszichológiai eredményei, ennek megfelelően elméletük központi megállapítása, hogy a metonímia és a metafora nem pusztán nyelvi díszítőelemek, azaz nem szóképek, hanem az emberi kogníció alapvető műveletei, azaz gondolatképek.

A metonímia holisztikus kognitív nyelvészeti szakirodalmában gyakran viszaköszönő megfigyelés, hogy a metonímiának szentelt figyelem eltörpül a metafora iránt tanúsított érdeklődés mellett. A metonímiát sokáig „a metafora szegény húgaként” (BRDAR–BRDAR-SZABÓ 2014: 315) meglehetősen elhanyagolták, míg a metafora „a metonímia gazdag rokonaként” kitüntetett figyelmet élvezett (RUIZ DE MENDOZA 1999, idézi BRDAR–BRDAR-SZABÓ 2014: 315). A fogalmi metonímiával és metaforával foglalkozó holisztikus kognitív nyelvészeti munkák alaposabb vizsgálata valóban azt mutatja, hogy a kortárs metonímiakutatás a metaforakutatás árnyékában fejlődött. Az egyenlőtlen figyelem eredményeképpen a metonímia kutatása egyrészt elmarad a metafora rendkívül intenzív kognitív nyelvészeti vizsgálata mögött, másrészt pedig meglehetősen egyirányú fejlődést mutat.

A metonímiával foglalkozó kutatók figyelme kezdetben elsősorban a metonímia és a metafora elhatárolására, illetve nyelvi és fogalmi szinten megragadható interakciójára irányult (pl. BARCELONA 2000a, DIRVEN–PÖRINGS 2002). A metonímiakutatás elsődleges célkitűzése később pedig az lett, hogy kimutassák

* A szerző a Petőfi S. János Publikációs Díj kitüntetettje 2019-ben.

és alátámasszák a fogalmi metonímia mindenütt tetten érhető és a fogalmi metaforáéval szemben elsődleges szerepét az emberi gondolkodásban, következtéseinkben és a nyelvben (pl. RADDEN 2002, 2005, BARCELONA 2010, PANTHER 2005, PANTHER–RADDEN 1999, PANTHER–THORNBURG 2003a, 2007, LANGACKER 2009a, 2009b, FU 2012).

Ezeknek a törekvéseknek köszönhetően a holisztikus kognitív nyelvészet mára általánosan elfogadott felfogásában a metonímia egy olyan kognitív mechanizmus, mely központi és még a metaforáénál is alapvetőbb szerepet játszik a fogalmi és nyelvi szerveződés minden területén. Ennek következtében azonban a metonímia nyelvi meg nyilvánuló jelenségként való vizsgálata háttérbe szorult, amit világosan mutat az is, hogy általában nem tesznek éles különbséget fogalmi és nyelvi metonímiák között, és a kettő kapcsolatát meglehetősen homályosan fogalmazzák meg. A metonimikus kifejezéseket leggyakrabban egyszerűen a fogalmi metonímiák nyelvi meg nyilvánulásainak tekintik.

Ha azonban a fogalmi metonímia mindenütt tetten érhető szerepére vonatkozó nézetet a legtágabb értelemben fogadjuk el, akkor arra juthatunk, hogy a nyelv alapvetően metonimikus természetű, amiből viszont az következik, hogy minden egyes nyelvi kifejezés metonimikus. Ez pedig könnyen azt a kedvezőtlen helyzetet eredményezheti, hogy a *metonímia* és különösképpen a *metonimikus kifejezés* fogalma teljesen parttalaná válik, amennyiben ez utóbbit nyelvi szinten is meg nyilvánuló tulajdonságait figyelmen kívül hagyva és kizárólag általános metonimikus fogalmi motiváltságot figyelembe véve definiáljuk.

Annak eredményeképpen, hogy a metonímia a metafora elhanyagolt hűgából egy mindenütt tetten érhető fogalmi jelisséggé nőtte ki magát, fennáll az a veszély, hogy a holisztikus kognitív nyelvészet általánosan elfogadott *metonímia* fogalma korlátlaná válik és kiüresedik. Egy fogalom parttalanága alapvetően két stratégia alkalmazásával válhat kezelhetővé: (i) szűkebben definiáljuk a fogalmat, így az általa felölelt jelisségek elhatárolhatóvá válnak más hasonló jelisségektől, valamint (ii) homogén csoportokra osztjuk fel a fogalom által felölelt jelisségeket, így könnyebben fogalmazhatunk meg rájuk vonatkozó általánosításokat.

A jelen tanulmányban az első utat választva a nyelvi és a fogalmi metonímia pontosabb elkülönítése mellett érvelek, és arra a kérdésre keresem a választ, hogy milyen kritériumok alapján határolható el a nyelvi metonímia a hozzá kapcsolódó jelisségektől. A választ keresve a nyelvi metonímia két olyan tulajdonságára irányítom a figyelmet, melyekben lényegesen eltérnek a mentális tartalmak nyelvi eszközökkel történő aktiválásának egyéb módjaitól: (i) együttesen aktiválnak komplex mentális tartalmakat, méghozzá (ii) implicit módon. Együttes aktiváláson azt értem, hogy a forrást, a célt és a kettő közötti kapcsolatot egyszerre, egysségként aktiválják. Mindezt pedig úgy érik el, hogy egy adott szituáció nyelvi leképezésében kizárólag a forrástartalom jelenik meg explicit módon.

2. Fogalmi és nyelvi metonímia

Mielőtt rátérnék az említett probléma megválaszolására, illetve a nyelvi metonímiát megkülönböztető sajátosságokra, érdemes röviden kitérni arra, hogy mit ért a holisztikus kognitív nyelvészet a metonímia fogalmán. A kognitív metonímiakutatás kiindulópontja, hogy a metonímia a metaforához hasonlóan elsődlegesen fogalmi jelenség, míg a nyelvi metonímiák csak származtatott, a fogalmi metonímiákhoz képest másodlagos jelenségek. A holisztikus kognitív nyelvészeti szakirodalom valamennyi általánosan elfogadott definíciója szerint (pl. RADDEN–KÖVECSES 1999, CROFT 2002, BARCELONA 2002, 2003a, 2011a, PANTHER–THORNBURG 2003c, 2004, 2007, PEIRSMAN–GEERAERTS 2006a, 2006b) a fogalmi metonímia olyan kognitív mechanizmus vagy fogalmi művelet, mely alapvető szerepet játszik mindennapi gondolkodásunkban.

Az említett definíciók leglényegesebb elemei a következő sematizált formában ragadhatók meg. A metonímia két egymással valamilyen (asszociatív) viszonyban álló entitás között létrehozott kapcsolat, melynek eredményeképpen az egyik entitás előtérbe kerül (például a nyelvi kifejezések szintjén explicit módon megjelenik), míg a másik entitás a háttérbe szorul (például nyelvi implicit maradvány), ugyanakkor utóbbi entitás az előbbin keresztül válik hozzáférhetővé a jelentésalkotás során. A meghatározás szándékosan leegyszerűsítő, azonban jól megragad három alapvető kérdést, melyet a szakirodalomban fellelhető definíciós kísérletek gyakran eltérően válaszolnak meg. Az első ilyen kérdés a két entitás természetére vonatkozik. A különféle meghatározások nyelvi jelekről, a világ valós entitásairól, fogalmi entitásokról, fogalmakról, fogalmi tartományokról, fogalmi mátrixokról vagy éppen altartományokról beszélnek. A második gyakran tárgyalt kérdés a két entitás közötti viszonyra vonatkozik. Az egyes szerzők szemantikai vagy fogalmi közelséget, érintkezést vagy funkcionális kapcsolatot feltételeznek a metonímia által összekötött entitások között. Végül pedig eltérő módon próbálják megragadni a két entitás metonimikus összekapcsolásának eredményét, azaz a metonímia funkcióját. Megoszlanak a vélemények abban, hogy a metonímia lényege a helyettesítés, a referenciaeltolás, a fogalmi kiemelés, a gazdaságosság vagy éppen ezek kombinációja.

Nézzünk meg ebben a tekintetben egy olyan példát, amelyet valószínűleg minden metonímiakutató egyértelműen metonímiának tartana:

(1) *A 126-os szoba éppen ebédel.* [a szobában dolgozók/lakók]

Sematikus meghatározásunk szerint az egyik entitás, az ún. forrás a 126-OS SZOBA, míg a másik, az ún. cél A SZOBÁBAN LAKÓ/DOLGOZÓ EMBEREK. A két entitás egyértelmű viszonyban áll egymással, amely végső soron visszavezethető a TARTÁLY képi sémájára. A 126-OS SZOBA előtérbe kerül, nyelvi is megjelenik, míg A SZOBÁBAN DOLGOZÓK/LAKÓK a háttérbe szorulnak, nyelvi nem

jelennek meg, ugyanakkor a jelentésalkotás szempontjából az utóbbiak az előbbin keresztül válnak hozzáférhetővé.

A metonímia fogalmi természetére vonatkozó nézet kifejezetten megtermékenyítően hatott a kognitív nyelvészeti metonímiakutatásra, melynek vitathatatlan és legfontosabb felismerése, hogy a fogalmi metonímia egyáltalán nem ritka és jelentéktelen jelenség, hanem a fenti példához hasonló főnévi referenciális kifejezéseken túl ott húzódik motivációs tényezőként egy sor egyéb, egymástól merőben eltérő nyelvi jelenség kognitív hátterében is. KOCH (1999: 143 és 2004:13–14) rámutatott például a fogalmi metonímia kiemelt szerepére a szinkrón poliszémiában és a diakrón jelentésváltozásban. JÁKEL (1999: 215) fontos motivációs tényezőként említi a fogalmi metonímiát a német családnevek etimológiájában. THORNBURG és PANTHER (1997) meggyőzően kimutatták, hogy referenciális metonímiák mellett gyakran találkozhatunk predikatív metonímiákkal is. RADDEN és KÖVECSÉS (1999) mára már alapvetésnek számító munkájában szép számmal találunk igék vagy igei csoportok alakját öltő metonimikus kifejezéseket is. Többen megállapították, hogy két nyelvi egység kombinációját szintén motiválhatják fogalmi metonímiák: PANTHER és THORNBURG (2002) az angol *-er* főnévképző metonimikusan és metaforikusan kiterjesztett jelentéseiről írnak a szóképzésben. BENCZES (2006) az angol főnév+főnév típusú összetett szavak kapcsán említi metonimikusan motivált összetett szavakat. RADDEN (2002) pedig számos melléknévi jelzős szerkezet metonimikus motiváltságára mutatott rá.

Számos szerző cáfolta azt a korábban általános elfogadott nézetet is, miszerint a metonímia elsődlegesen a lexikális egységek szintjére korlátozódna (többek közt PANTHER–THORNBURG 1999 és 2003b, RADDEN 2005, BARCELONA 2005, 2007, 2009, LANGACKER 2009a). PANTHER és THORNBURG (1999) angol és magyar adatok kontrasztív vizsgálata alapján rámutattak, hogy például a POTENCIA-LITÁS A TÉNYLEGESSÉG HELYETT fogalmi metonímia jóval gyakrabban jelenik meg a predikációk (2), sőt akár az illokúciós aktusok (3) szintjén, mint a lexikai egységekén. Míg WARREN (1999 és 2002) azt hangsúlyozza, hogy két propozíció is állhat egymással metonimikus viszonyban.

(2) *Be tudta fejezni a feladatot.* [Befejezte a feladatot.]

(3) *Ide tudnád adni a telefonodat egy perce?* [Ideadod a telefonodat?]

Mindemellett számos munka született, mely azt hangsúlyozza, hogy a metonímia tetten érhető a fonológiában (vö. TAYLOR 1995: 12. fejezet, RADDEN 2005), a nyelvtanban (pl. PANTHER–THORNBURG–BARCELONA 2009), a pragmatikai jelentésképzésben (pl. PANTHER–THORNBURG 2003a), a grammatikalizációs folyamatokban (pl. TRAUGOTT–DASHER 2002, FU 2012) vagy éppen a diskurzusok szerkezetének alakításában (pl. BARCELONA 2005, 2007, FU 2012), nem is szólva a fogalmi metonímiák nem nyelvi megnyilvánulásairól. Egyre nagyobb számban jelennek meg olyan kutatási eredmények, melyek amellet

szólnak, hogy rengeteg különféle nyelvi jelenség háttérben fellelhető motivációs tényezőként a fogalmi metonímia. Ennek megfelelően több szerző is azon a véleményen van, hogy a metonímia mindenütt tetten érhető folyamat az emberi gondolkodásban és nyelvben (pl. RADDEN 2005, BARCELONA 2010, PANTHER 2005, PANTHER–THORNBURG 2007). RADDEN és KÖVECSES (1999) megközelítésében a nyelv maga alapvetően metonimikus természetű. LANGACKER (2009a: 2. fejezet, 2009b) hasonlóképpen érvel a nyelvtanról. FU (2012) pedig egészen odáig megy, hogy a metonímia nem pusztán fogalmi részeket és egészeket összekötő folyamat, de már a rész és egész fogalmak kialakulásában és megalkotásában is elengedhetetlen szerepet játszik.

Mint korábban említettük, a metonímiakutatás sokáig a metaforakutatás árnyékában fejlődött. Az elmúlt bő két évtizedben azonban egyre több szerző érvelt amellett, hogy a metonímia legalább olyan fontos szerepet játszik az emberi gondolkodásban, mint a metafora. A két jelenség viszonyáról pedig többen megállapították, hogy a metaforák a tapasztalataink szintjén gyakran még alapvetőbb metonimikus viszonyokon nyugszanak. RADDEN (2002) kimutatta, hogy számos fogalmi metaforát metonímiák motiválnak, legalábbis a fogalomalkotás valamely korai szakaszában. BARCELONA (2000b) amellett érvel, hogy alapvetően minden metafora fogalmi metonimikus gyökerű. PANTHER (2013) szerint az ún. elsődleges metaforák,¹ azaz az összetettebb metaforák alapvető építőelemei tulajdonképpen metonímiák. FU (2012) pedig úgy véli, hogy az olyan központi fogalmi metaforák, mint például AZ IDŐ TÉR, valójában metonimikus fogalomalkotási folyamatok eredményeképpen jönnek létre. A fogalmi metonímiára irányuló viszonylag kevesebb figyelemre adott reakcióként tehát a fogalmi metonímiakutatáson belül létrejött egy olyan meghatározó irányzat, mely a fogalmi metonímia elsődlegességét hangsúlyozza a metaforával szemben.

A fentiek fényében összegzésképpen megállapítható, hogy a kognitív metonímiakutatás legjelentősebb vívmánya a fogalmi metonímia mindenütt tetten érhetőségére és elsődlegességére vonatkozó nézet. Ugyanakkor rá kell mutatnunk, hogy a metonímia ilyen tág értelmezése nemcsak számtalan lehetőséget rejt, hanem bizonyos kihívásokat és terminológiai problémákat is felvet. Egyes szerzők (az utóbbi időben például BRDAR–BRDAR-SZABÓ 2014) felhívták a figyelmet arra, hogy a terminus túlzott használata annak nem kívánt kiüresedését eredményezheti. Másképpen megfogalmazva a metonímia mindenütt jelenlőségére és elsődlegességére vonatkozó nézet szélsőséges esetben odáig vezethet, hogy végső soron minden nyelvi jelenség metonimikussá válik, azaz ha korlátlanul használjuk a terminust a nyelvészeti elemzésekben, a metonímia fogalma parttalaná válhat, és előfordulhat, hogy nem lesz képes megragadni a vizsgált

¹ A fogalomhoz lásd: GRADY 1997 és LAKOFF–JOHNSON 1999.

jelenségek általánosítható jellemzőit. Ezen túlmenően a szakirodalomból egyértelműen kiderül, hogy a metonímia fogalmi jelenségként élvez kitéüntetett figyelmet, míg nyelviileg is megnyilvánuló jellemzőinek vizsgálata háttérbe szorult.

A metonímia tag értelmezéséből adódóan a *metonímia* terminus erősen polyszémévé vált. Számos különféle értelemben történő használata két alapvető irányt mutat: egyrészt egy sor kifejezetten heterogén fogalmi jelenséget jelöl, másrészt pedig nyelvi jelenségek rendkívül változatos csoportját. A terminus használata ugyanakkor mind a két értelemben vegyes képet mutat. A fogalmi jelenségek szintjén a következő terminusokkal találkozhatunk a szakirodalomban: *metonimikus fogalmak*, *metonimikus idealizált kognitív modellek*, *metonimikus kapcsolatok*, *metonímiát létrehozó kapcsolatok*, *metonimikus leképezések*, *metonimikus minták* vagy *sémák*, illetve *metonimikus érvelés* vagy *gondolkodás*. A *metonímia* terminus itt egyszerre jelölhet tehát fogalmi kapcsolatot, mentális folyamatot és ennek a mentális folyamatnak az eredményét is.

A *metonímia* terminusa azonban fogalmi természetű jelenségek mellett nyelvi jelenségeket is jelöl. Ezt a fajta kettőséget a kognitív metonímiakutatás gyakran nem érzékeli, és ebből adódóan nem is tárgyalja. Ennek egyik oka az lehet, hogy az elsődlegesen fogalmi irányultságú kutatásokban az élesebb különbségtétel nem játszik különösebb szerepet. Másrésztől sokan megoldottnak tekintik a terminológiai bizonytalanságot a *fogalmi metonímia* és a *metonimikus kifejezés* fogalompár bevezetésével: előbbi egy mentális folyamatot jelöl, míg utóbbi a mentális folyamat nyelvi megvalósulását. PANTHER és THORNBURG (2007: 240) *nyelvi metonímiá-n* olyan (egyszerű vagy összetett) nyelvi jelet értenek, amely egy fogalmi metonímia forrástartalmát fejezi ki. Így az (1)-es példában *a 126-os szoba* nyelvi metonímia A HELY AZ OTT LAKÓK/DOLGOZÓK HELYETT fogalmi metonímia forrástartalmát, azaz a HELYET fejezi ki nyelviileg.

A fogalmi és nyelvi metonímia viszonyában tehát az utóbbit az előbbi motiválja a fogalmak szintjén, míg az utóbbi az előbbit fejezi ki a nyelvi jelek szintjén. Ugyanakkor a fogalmi szintű metonimikus motiváltság és a metonimikus kifejezések közötti összefüggés jóval összetettebb is lehet, mint a példában látható egyszerű megfelelés. Az összefüggés összetettségének egyik oka lehet például a szakirodalomban jól dokumentált többszörös motiváltság (pl. FASS 1988: 179, BENCZES 2005a vagy DOBROVOL'SKIJ 2007): egy adott nyelvi kifejezést egyszerre több különböző fogalmi metonímia, egy metonimikus láncolat (pl. REDDY 1993, FASS 1991, 1997: 120, RUIZ DE MENDOZA–PÉREZ HERNÁNDEZ 2003: 38–40) vagy akár fogalmi metaforák és metonímiák bonyolult interakciója is motiválhat (pl. FASS 1997: 120, GEERAERTS 2002, GOOSSENS 2002, RUIZ DE MENDOZA–DÍEZ VELASCO 2002, RUIZ DE MENDOZA–PÉREZ HERNÁNDEZ 2003: 40–45). A terminuspár viszonyát problematikusá teheti továbbá a fogalmi metonímia rendkívül tag megközelítése is, miszerint egy mindenütt tetten érhető kognitív

elvről vagy képességről van szó, mely a legkülönfélébb nyelvi formákban nyilvánulhat meg.

A helyzet tehát a következőképpen foglalható össze. A fogalmi metonímia terminusa — rendkívül tág értelmezéséből adódóan — könnyen kiüresedhet, míg a nyelvi metonímia terminusa alkalmatlanná válhat a nyelvi kifejezések többé-kevésbé homogén csoportjának jelölésére. A probléma így nem az, hogy a metonímia fogalmi vagy nyelvi természetű jelenség-e, hanem sokkal inkább terminológiai kérdéssel állunk szemben. A dilemma az, hogy a *metonímia* terminusát nyelvi vagy kognitív jelenségekre alkalmazzuk. Ez a probléma pedig nem oldható fel egyszerűen azzal, hogy következetesen különbséget teszünk metonimikus kifejezések és fogalmi metonímiák között. Ennek oka egyrészt az, hogy a metonimikus fogalmi motiváltságon kívül nincsenek olyan jól meghatározott kritériumaink, melyek alapján egy figuratív kifejezést egyértelműen metonimikusnak tekinthetnénk. Hiszen ha a nyelvi metonímia kategóriája pusztán a metonimikus fogalmi motiváltság legtágabb értelmezésén alapul, akkor a kategória tulajdonképpen minden nyelvi kifejezést magában fog foglalni, következésképpen az egyes nyelvi kifejezések közötti különbségek elmosódnak. Másrészt, ha a *metonímia* terminusával kizárólag fogalmi műveleteket jelölünk, akkor túlságosan tágan meghatározott kategóriát kapunk. Ráadásul ennek a rendkívül tág kategóriának a meghatározásához használt, fogalmi természetű jelenségeket megragadó fogalmaink (pl. *fogalmi tartományok*, *fogalmi közelség* és *érintkezés* stb.) gyakran olyan élethetnek, hogy segítségükkel nincs módunk a kategória egységes és egyértelmű meghatározására.

Mindezek fényében tehát érdemes élesebb különbséget tenni fogalmi és nyelvi metonímia között, mivel mindkét terminusnak van létjogosultsága abban az értelemben, hogy a metonímia jelen van mind a gondolkodásunkban, mind pedig a nyelvben. Fogalmi szinten a metonímia általános kognitív jelenségeket jelölő terminusok segítségével határozható meg — a holisztikus kognitív nyelvészet elméleti elkötelezettségeivel összhangban. Ezzel szemben azonban, ha a nyelvi metonímiát kívánjuk meghatározni, a metonimikus fogalmi motiváltság mellett olyan tényezőket is figyelembe kell vennünk, melyek a nyelvi kifejezések szintjén nyilvánulnak meg. Ennek megfelelően az alábbiakban ilyen tényezők segítségével próbálom szűkebben meghatározni a nyelvi metonímiát.²

² Fontos megjegyezni, hogy a metonímia tág értelmezésében rejlő parttalanság veszélye nem ismeretlen a holisztikus kognitív nyelvészet szakirodalmában sem; a metonímia adott szinten, egyéb szempontok bevonásával történő pontosabb körülhatárolására való törekvés nem egyedülálló. A teljesség igénye nélkül álljon itt néhány példa. Fogalmi szinten mások mellett PARADIS (2004, 2011) például pontosabban megragadja a jelentések ún. fazettái (facets), az aktív zónák és a metonímia közötti összefüggéseket és különbségeket; RUIZ DE MENDOZA (2011) a konstruálás egyéb módjai között helyezi el a metonímiát, míg CROFT (2002) tartománykiemelésként határolja el a metonímiát a tartományleképezéssel járó metaforától. A metonímia nyelvi szinten jelentkező

3. Együttes aktiválás

Megközelítésemben a nyelvi metonímia egyik sajátosan jellemző tulajdonsága, hogy összetett mentális tartalmakat aktivál: egyszerre aktiválja a forrás- és a céltartalmat, valamint a forrástól a célhoz vezető mentális útvonalat. Az aktivált tartalmakhoz nem pusztán hozzáférünk a jelentésalkotás folyamata során, hanem ezek a tartalmak az adott kifejezés értelmezésének szerves részévé is válnak.

Ezzel egyben — a kognitív metonímiakutatás jelenlegi fősodrával összhangban — elutasítom azt a hagyományos nézetet, miszerint a metonímia pusztá helyettesítés lenne, ahol egy entitás nevét felcseréljük egy vele fogalmilag érintkező, másik entitás névére. Mindamellet, hogy a holisztikus kognitív nyelvészet szerint a metonímia nem neveket, azaz szavakat, hanem fogalmakat köt össze, többen rámutattak arra is, hogy a metonímia lényege egyrésztől nem pusztán a helyettesítés, másrésztől pedig nem minden metonímia jár helyettesítéssel (pl. BARCELONA 2002: 220, DIRVEN 2002: 102, BENCZES 2011: 209). A referenciális metonímia meghatározása során WARREN (1999: 128, 2002: 120) egyértelműen elutasítja a helyettesítésre vonatkozó nézetet, ugyanis megközelítésében a forrás (az explicit megjelenő módosító) és a cél (az implicit maradó fej) referenciális egységet alkotnak. PANTHER és THORNBURG (1999: 334) szintén azt hangsúlyozzák, hogy amikor metonímiát használunk, a forrás és a cél egyaránt jelen vannak fogalmilag; továbbá kiemelik, hogy a forrástartalmat nem semmisíti meg a céltartalom, hanem fogalmilag aktív marad (PANTHER–THORNBURG 2004: 97). Majd egy későbbi munkájukban rámutatnak, hogy a metonimikus kifejezések több tartalmat hordoznak, mint a forrás és a cél önmagában, illetve az egyik pusztá helyettesítése a másikkal (PANTHER–THORNBURG 2007: 238).

Teljes mértékben osztom tehát azt a meglátást, hogy nyelvi metonímia lényegét tekintve nem pusztá helyettesítés, azaz a forrás nem egyszerűen hozzáférési pontként szolgál a céltartalomhoz, hanem kifejezetten aktív a jelentésalkotás során, és nagyban hozzájárul a nyelvi metonímiák értelmezéséhez. A forrástartalom, a céltartalom és a forrást a céllal összekötő mentális ösvény egyszerre aktiválódnak a jelentésképzés során, és így egy összetett referenciális egységet, referenciális komplexumot alkotnak. Ez egyaránt vonatkozik minden nyelvi metonímiára, legyen szó főnévi vagy éppen propozíciókat összekötő metonímiákról.

(4) *A nyaralóból kurta kocsmá lett. Járt oda mindenféle gége.*³ [vendég]

sajátosságaira koncentráló megközelítések között feltétlenül meg kell említenünk például WARREN (1999, 2002) munkáit. Mások a metonímia pragmatikai funkcióira fókuszálva tesznek különbséget a metonímia jól körülhatárolható típusai között (pl. THORNBURG–PANTHER 1997, PANTHER–THORNBURG 1999). A metonímia tág és szűkebb értelmezésére irányuló tendenciák közötti különbségeket kiválóan példázza a JANDA (2011, 2014) és BRDAR–BRDAR–SZABÓ (2014) között kibontakozó vita a szuffixumokkal történő szóképzés metonimikus voltát illetően.

³ Gárdonyi 1959: 277–278.

(5) A: *Hogy mentél ki a reptérre?*

B: *Hívtam egy taxit.* [Taxival mentem.]

Így a (4)-es példában a GÉGE és a VENDÉG referenciális egységet alkotnak azáltal, hogy az előbbi az utóbbinak egy olyan testrésze, mely kifejezett fontossággal bír a KOCSMA fogalmi keretében, azaz két (tágabb értelemben) dologi természetű tartalom és a kettőjüket összekötő viszony egyszerre aktiválódik. Ugyanez igaz az (5)-ös példában szereplő propozicionális metonímiára is, ahol két propozíció és az őket összekötő viszony egyaránt aktívvá válik a megnyilatkozás értelmezése során. Ebben a tekintetben minden nyelvi metonímia hasonlóképpen működik, a két példa közötti különbség pusztán az aktivált mentális tartalmak eltérő típusában rejlik: az első esetben DOLGOK (illetve SZEMÉLYEK), míg a másodikban PROPOZÍCIÓK válnak aktívvá.

Az, hogy a céltartalomnak miért kell mindenképpen aktívnak maradnia, egyértelmű, hiszen máskülönben a (4)-es példa értelmetlen lenne, az (5)-ös pedig irreleváns. Ugyanez vonatkozik a forrás és a cél közötti viszonyra is. A VENDÉG és a GÉGE közti fogalmi viszony, illetve a 'Hívtam egy taxit' és a 'Taxival mentem' propozíciók közti összefüggés aktiválása nélkül az értelmezés során hiányozna a céltartalom aktiválásához vezető mentális ösvény, így a példákban szereplő nyelvi kifejezések megint csak értelmetlenek, illetve irrelevánsak lennének.

Ezzel szemben viszont talán kevésbé könnyedén belátható, hogy miért maradna aktív a forrástartalom. Mint korábban már utaltam rá, a forrástartalom nem pusztán hozzáférési pontként szolgál a céltartalomhoz, melyet az értelmezés során irrelevánsként elvetünk. Épp ellenkezőleg, a forrástartalom nagyban hozzájárul az adott kifejezés jelentéséhez, hiszen nemcsak hozzáférhetővé teszi a céltartalmat, de módosítja és ki is egészíti azt. A (4)-es példában ráirányítja a figyelmet arra, hogy a vendégek elsősorban mivel is vannak elfoglalva egy kurta kocsmában, így a metonimikus kifejezés több tartalommal szolgál, mintha a *gége* kifejezés egyszerűen csak helyettesítené a szó szerinti *vendég* kifejezést (vö. WARREN 1999 és 2002). Ugyanez igaz az (5)-ös példára is, ahol a *Hívtam egy taxit* nyelvi metonímia több információval szolgál, mint önmagában a 'Taxival mentem' célpropozíció, mivel a beszélő például le is inthetett egy taxit. Más szóval a szó szerinti nyelvi formában (*Taxival mentem*) a teljes folyamat kezdeti szakaszának pontos mibenléte teljes mértékben aktiválatlan maradna.

A nyelvi metonímia forrástartalmának aktiválása mellett szólhatnak továbbá azok az esetek, ahol a nyelvi metonímia jelzöt kap. Érvelésemet egy mára klaszszikussá vált példa magyar nyelvű változataival szemléltetem:

(6a) *A sonkás szendvics fizetni szeretne.*

(6b) *A fura bajszos sonkás szendvics fizetni szeretne.*

(6c) *A majonézes sonkás szendvics fizetni szeretne.*

A (6b) példában úgy tűnhet, hogy a *fura bajszos* jelző kizárólag a céltartalmi jelentést módosítja, mivel nem kompatibilis a forrástartalommal (SONKÁS SZENDVICS). Ugyanakkor, ha egészen pontosak vagyunk, a jelző tulajdonképpen a forrás és a cél által alkotott teljes referenciális komplexum jelentését módosítja: A FURA BAJSZOS VENDÉG, AKI SONKÁS SZENDVICSET RENDELT. A (6c) esetében pedig, ahol a *majonézes* jelző látszólag csak a forrást módosítja, valójában a teljes referenciális komplexum jelentése, azaz az együttesen aktivált tartalmak jelentése módosul: A VENDÉG, AKI MAJONÉZES SONKÁS SZENDVICSET RENDELT. A két példa tüzetesebb elemzése azt mutatja, hogy bár a jelző csak a forrás- vagy csak a céltartalommal kompatibilis, valójában a referenciális komplexumot módosítja, ahol mind a forrás, mind pedig a cél aktív.

Továbbá, ha a forrástartalom teljes inaktív lenne, és csak a céltartalom aktiválódna, az azt is jelentené, hogy ugyanaz a nyelvi kifejezés egyszerre metonimikus forrásként és szó szerinti jelentésében is megjelenhetne ugyanannak a szituációnak a konstruálásában. Valójában azonban ennek éppen az ellenkezője igaz. Mint arra WARREN (2002) rámutat, a metonimikus kifejezések például nem eredményeznek zeugmát, mivel a metonímia forrása és célja referenciális egységet alkotnak, vagyis a jelen tanulmányban használt terminussal élve együttesen aktiválódnak. Tekintsük a (7)-es példát:

(7) **Hívtam egy taxit, majd hívtam egy taxit.*

Ha a (7)-es példában az első tagmondat a ‘Hívtam egy taxit’ propozíciót aktiválná, a második pedig egy metonimikus kifejezés lenne, amely kizárólag a ‘Taxival mentem’ célpropozíciót aktiválná, a két tagmondat kombinációja elfogadható és releváns lenne. Ugyanakkor egyértelmű, hogy a (7) példában szereplő megnyilatkozás tényleges kommunikációban sosem hangozna el, hiszen redundáns, ráadásul az egyik tagmondat irreleváns is a *Hogy mentél ki a reptérre?* kérdésre adott válaszként. Meglátásom szerint a (7)-es példa redundanciáját pontosan a nyelvi metonímia forrástartalmának aktiváltsága okozza. A nyelvben és a nyelvi kommunikációban érvényre jutó gazdaságosság alapelve értelmében egyazon szituáció egyazon nyelvi leképezésében nem aktiválódik kétszer ugyanaz a tartalom.⁴ Ennek megfelelően a (7)-es megnyilatkozás tényleges előfordulása nemcsak a formai ismétlődés elkerülése érdekében igen valószínűtlen, hanem azért is, mert a nyelvi metonímia is aktiválja a forrástartalmat, ezért nem felelne meg annak a kognitív elvnek, hogy nincs szükség ugyanazon tartalom kettős aktiválására az adott helyzet nyelvi leképezésében.

⁴ Nem vitatva természetesen, hogy az adott tartalom kettős aktiválása járulékos vagy további kognitív hatást érhet el, például nagyobb hangsúlyt adhat a kétszeresen aktivált tartalomnak, vagy egyéb retorikai hatással járhat, ugyanakkor a hétköznapi kommunikációban a kettős aktiválás inkább marginális jelenségnek tekinthető.

Végezetül szintén a nyelvi metonímia forrástartalmának aktiváltságát támogatja a metonímia érvényteleníthetősége, melyre PANTHER és THORNBURG meggyőzően rámutattak (2003b és 2003c: 7). Könnyen előfordulhat, hogy a beszélő feloldja vagy semmissé teszi a saját maga által használt metonímiáját:

(8) *Utálok a fogorvost. Azaz, hogy fogorvoshoz kell menni. Na, értitek?*

(9) *A 4D ultrahang egyszerűen csodálatos. Hazaviheted a gyereket DVD-n. Úgy értem, a gyerek videóját, mint egy filmet.*

Ha a forrástartalom (a FOGORVOS, illetve a GYEREK) alapvetően inaktív lenne, és a nyelvi metonímia kizárólag a céltartalmat aktiválná, értelmetlen és felesleges lenne a nyelvi metonímia feloldása, amely tulajdonképpen a forrástartalom inaktíválásaként funkcionál.

Amikor azonban amellettt érvelek, hogy a nyelvi metonímia egyszerre aktiválja a forrást, a célt és a kettőt összekötő mentális ösvényt, nem zárom ki azt a lehetőséget, hogy egyes nyelvi metonímiák esetében esetleg nem egyenlő mértékben aktiválódnak, hiszen az aktiváltság fokozati kérdés (vö. CHAFE 1994, idézi: TOLCSVAI NAGY 2013: 136). Példának okáért az erősen konvencionizált, lexikalizált, kifejezetten gyakori vagy ún. halott metonímiák esetében előfordulhat, hogy a forrástartalom már elhomályosult, vagy a céltartalom annyira bevetté vált, hogy a forrás teljesen háttérbe szorul és inaktív marad, a forrást és a célt összekötő mentális ösvény pedig annyira automatizált és berögződött, hogy alig aktiválódik.

Az erősen konvencionizált esetek mellett fontos megjegyezni, hogy a legtöbb nyelvi metonímia figyelemeltolással is jár: a forrás vagy a cél egymáshoz viszonyítva a figyelem előtérébe kerül, vagy annak háttérébe szorul. Mint arra KOCSÁNY (2006: 100–101) rámutat (LANGACKER 1993-ra hivatkozva), a (10)-es példában a forrástartalom (OBOÁK) a háttérben marad, a céltartalom (ZENÉSZEK) viszont az előtérbe kerül, míg a (11)-es példában a figyelem fókusza éppen fordított: a forrástartalom (EXFÉRJ) előlép a figyelem előtérébe, szemben a céltartalommal (AUTÓ), mely háttérbe szorul.

(10) *Az oboák menjenek egy kicsit balra, hogy jobban férjünk.*

(11) *Az exférjem a felső szinten parkol.*

Később LANGACKER előtér és háttér fogalmait irodalmi példák elemzésére alkalmazva KOCSÁNY (2006: 101–102) rávilágít arra, hogy mindkét fogalom meglehetősen spekulatív és intuitív természetű. Számos nyelvi metonímia esetében kérdéses, hogy egyértelműen, plauzibilis és interszjektív módon eldönthető-e, tulajdonképpen mire is fókuszálják a figyelmet. KOCSÁNY szerint a kérdés megválaszolását erősen befolyásolja egy sor olyan tényező is, mint a világról szóló tudás, vagy éppen a személyes és kulturális preferenciák.⁵ Bár úgy tűnik, hogy a

⁵ Ugyanez vonatkozik más hasonló fogalmakra is, melyeket a metonímia forrása és célja közötti különbségek leírására használtak. CROFT (2002) tartománykiemelés fogalma kapcsán például olykor

legtöbb nyelvi metonímia az aktivált referenciális komplexum valamelyik elemére irányítja a figyelmet, tehát ilyen értelemben a cél- és a forrástartalom aktiváltsága aszimmetrikus, teljes mértékben osztom KOCSÁNY nézetét, miszerint ez a figyelmi aszimmetria nehezen ragadható meg, és számos különféle tényező befolyásolja.⁶

Mindezeknek megfelelően érvelésemmel azt kívántam hangsúlyozni, hogy a nyelvi metonímia lényegi, meghatározó tulajdonsága, hogy a cél, a forrás és a kettőt összekötő mentális ösvény bizonyos mértékben együttesen aktív a jelentésalkotás folyamán. Azt a kérdést pedig, hogy egy adott nyelvi metonímia mit emel ki a figyelem szempontjából, vagy mit helyez a figyelem előterébe (azaz az aktiváltság mértékében tapasztalható aszimmetria kérdését), további empirikus kutatások válaszolhatják majd meg.

4. A nyelvi metonímia implicitése

A nyelvi metonímia egy másik alapvető jellemzője az implicitéség, mely megkülönböztetheti más hasonló vagy rokon jelenségektől, melyek szintén nyelvi eszközökkel biztosítanak hozzáférést mentális tartalmakhoz. Amikor a nyelvi metonímia implicitése mellett érvelek, implicitéségen azt értem, hogy bár a nyelvi metonímia együttesen aktivál mentális tartalmakat, az aktivált tartalmak közül kizárólag a forrástartalom jelenik meg nyelvileg, explicit módon. A céltartalom, illetve a forrás és a cél közötti fogalmi viszony ugyanakkor nem jelenik meg a forrástartalommal együtt nyelvileg kifejezett módon az adott szituáció ugyanazon nyelvi leképezésében. Ha mégis megjelenének — például a (12b-c) vagy (13b) mondatokban látható módon — akkor az adott kifejezés már nem tekinthető nyelvi metonímiának.

(12a) *Már fő a tea.* [a víz, amelyből majd tea készül]

(12b) *Már fő a teavíz.*

(12c) *Már fő a víz, amelyből tea készül majd.*

(13a) *Hívtam egy taxit.* [Taxival mentem.]

(13b) *Hívtam egy taxit, és azzal mentem ki a reptérre.*

A (12b) példában mind a VÍZ, mind a TEA fogalma megjelenik nyelvileg, míg a (12c) példában a két fogalom közötti viszony is explicit módon kifejezésre jut mellékmondat formájában. A (13b) esetben pedig mindkét propozíció nyelvi

nehezen dönthető el, mit is emel ki a metonímia, RUIZ DE MENDOZA–DÍEZ VELASCO (2002) ún. source-in-target és target-in-source metonímiái esetében pedig nem mindig egyértelmű, hogy a forrás tartalmazza-e a célt, vagy fordítva, illetve hogy milyen értelemben tartalmazza egyik a másikat.

⁶ A KOCSÁNY (2006) által említett tényezők mellett az aktiváltság aszimmetriáját vagy a tartománykiemelést és a figyelem előtérbe helyezését alapvetően befolyásolja például a szűkebb, nyelvi szövegekörnyezet és a tágabb kontextus is. (Lásd például az adott fogalmi keret fontosságát a metonímia szempontjából, melyre CROFT [2002, 2006] hívja fel a figyelmet.)

formát ölt. Ebből adódóan ezek a kifejezések nem nyelvi metonímiák, még ha ugyanabban a fogalmi keretben ugyanazok a fogalmak, propozíciók és viszonyok vesznek is részt bennük, mint az (a) jelű metonimikus megfelelőikben.

Bizonyos nyelvi metonímiák látszólag ellentmondhatnak az implicitségre vonatkozó kitételnek, különösképpen például a (14)-es kifejezéshez hasonló, az *X (nem) Y* formát öltő metonímiák, ahol két entitást metonimikusan azonosítunk egymással.

(14) *Réka csak egy csinos kis pofi.*

Mivel az adott helyzet nyelvi leképezésében itt együtt jelenik meg RÉKA és az egyik testrésze (CSINOS KIS POFI), felmerülhet, hogy a kifejezés a fenti értelemben nem implicit. Ugyanakkor — ahogyan egy hasonló példa kapcsán PANTHER és THORNBURG (2007) rámutatnak — jelen esetben a *csinos kis pofi* nyelvi metonímia céltartalma nem RÉKA, hanem egy SZEMÉLY, a kifejezés pedig több jelentést hordoz, mint pusztán ‘egy személy, akinek csinos kis pofija van’. Az én elemzésemben ez a többletjelentés éppen azáltal jön létre, hogy a céltartalom implicit marad, azt hangsúlyozva, hogy a szóban forgó személy az egyik testrészére redukálódik (degradálódik). Úgy tűnik, hogy itt a céltartalom (tehát, hogy Réka egy személy) teljes mértékben a háttérbe szorul, a forrás és a cél aktiváltságának mértéke pedig a végletekig aszimmetrikus. A nyíltan szexista beszédmódban és gondolkodásban nem ritka, hogy egy személyt metonimikusan oly mértékben az egyik testrészére redukálnak, hogy a SZEMÉLY céltartalom már aligha tekinthető aktívnek, így a személy, akire az állítás vonatkozik, teljes mértékben tárgyiasul.

A mentális tartalmak együttes és implicit aktiválása révén a nyelvi metonímia különösen hatékony és gazdaságos eszköz az összetett jelentések közvetítésében, melyek gyakran emergens jelentéselemekkel is bírnak. A relevanciaelmélet fogalmait kölcsönvéve azt mondhatjuk, hogy a nyelvi metonímia viszonylag erős kognitív hatást érhet el viszonylag kevés kognitív erőfeszítéssel. A nyelvi metonímia például onomasziológiai funkciójában lehetővé teszi számunkra, hogy olyan céltartalmakról beszélhessünk, melyek komplexitásuk, homályosságuk, ad hoc jellegük vagy meghatározatlanságuk miatt nehezen ragadhatók és nevezhetők meg, mivel implicit módon aktiválhatjuk őket.

Az implicitség kapcsán már több szerző is felvetette, hogy az a nyelvi metonímia egyik meghatározó jellemzője (például BARCELONA 2011a: 19–20, PANTHER–THORNBURG 2004, PANTHER 2005 WARREN 1999, 2002 és 2006, újabban és hangsúlyosabban pedig BRDAR–BRDAR–SZABÓ 2014). Ugyanakkor a szakirodalom olykor figyelmen kívül vagy kifejtetlenül hagyja a metonímiának ezt a tulajdonságát, mivel az érdeklődés homlokterében elsősorban a fogalmi metonímia áll, nem pedig annak nyelvi megvalósulása. A jelen megközelítésben ellenben jóval nagyobb jelentőséget tulajdonítok a fogalmi és a nyelvi metonímia

megkülönböztetésének, így az implicitséget a nyelvi metonímia lényegi és meghatározó tulajdonságának tartom.

Fontos szem előtt tartani azonban, hogy az implicitség — az aktiváltsághoz hasonlóan — szintén fokozatok kérdése. Az alábbi fiktív párbeszédben kiemelt, propozicionális metonímiák például az implicitség különböző fokozatait mutatják, amit a résztvevők is észlelnek (lásd az aláhúzott szövegrészeket). Az A beszélő egy erőszakos módszereiről hírhedt chicagói rendőrőrmester, B beszélő pedig az egyik beosztottja. Az eligazítás során A arra utasítja a beosztottjait, hogy elfogása esetén személyesen neki adják át a Pulpo nevű rendőrgyilkost. Ismerve A bosszúszomját és erőszakos múltját, A arra utal, hogy végez Pulpóval.

(15) A: *Figyelem! Pulpo ma reggel odalent megtámadta a családunkat. [...]*
Szóval tisztázzuk ezt. Nem kell parancs. Nincsenek szabályok. Rajtunk áll,
hogy elfogjuk. És amikor meglesz, átadjátok őt nekem és Alvinnek.
[...]

B: *Bocsánat. Én csak azt szeretném tisztábban látni, amit az előbb mondtál.*

A: ***Pulpo nem juthat vissza a cellájába. Így már világos?***⁷

Mindkét kiemelt propozicionális metonímia céltartalma a következő: ‘Végezni fogunk Pulpóval’. Ez a céltartalom mindkét esetben implicit marad, azonban az első metonímiát mind az eligazítás résztvevői, mind a néző implicitebbnek érzékeli, mint a másodikat. Az eltérés oka abban rejlik, hogy mennyire közvetlen vagy közvetett a forrástartalomtól a céltartalomhoz vezető mentális ösvény.

A különböző nyelvi metonímiák eltérő mértékű implicitségének egyik további alapvető forrása a metonimikus értelmezést irányító kontextuális támogatás mennyisége és explicitése, más szóval, hogy a kontextus mennyire erőteljesen indítja be az implicit céltartalom, valamint a cél és a forrás közötti implicit viszony együttes aktiválását. Ha nyelvi metonímia implicitségére a jelen dolgozatban felvázolt módon tekintünk, tehát ha csak a forrás jelenik meg explicit módon, a cél és a két tartalmat összekötő fogalmi viszony azonban implicit marad az adott szituáció nyelvi leképezésében, akkor az egyes nyelvi metonímiák implicitsége eltérő lehet attól függően, hogy milyen mértékű és erősségű kontextuális támogatást kap az implicit elemeinek az aktiválása.

Ebben a vonatkozásban az illokúciós, a propozicionális és az ún. kétszeresen igaz metonímiák tekinthetők a leginkább implicitnek, mivel nem sértenek igazsághelyettesítőket, nem inkompatibilisek a szűkebb nyelvi kontextusukkal, metonimikus értelmezésüket pedig csak a tágabb kontextus indítja be. Így az (5)-ös példában a *Hívtam egy taxit* megnyilatkozás csak a feltett kérdésre adott válaszként értelmezhető metonimikusan. A kétszeresen igaz metonímiák (például: *Brüsszel nem*

⁷ *Bűnös Chicago* 1. évad 14. epizód.

Moszkva) csak a tágabb kontextus ismeretében kapnak pontosabb metonimikus értelmezést.

Ennél valamivel kisebb fokú implicitséget mutatnak a szakirodalomban prototipikusnak tekintett referenciális metonímiák, illetve a lexikális szinten megjelenő (igei és melléknévi) metonímiák. Metonimikus értelmezésüket a közvetlen nyelvi kontextusukkal mutatott felszíni inkompatibilitásuk indítja be. Ebben a tekintetben hasonlóan működnek, mint a PUSTEJOVSKY (1991, 1995) által típuskényszerítésnek (*coercion*) nevezett jelenségek, azaz a metonimikus értelmezést az előfordulásuk közvetlen nyelvi környezete „kényszeríti ki”. Ugyanakkor implicitségüket tovább csökkenthetik a tágabb nyelvi kontextusból származó információk, például a figyelem- és referenciaeltolást jelző anaforikus névmások (az anaforikus névmás explicit módon utal az implicit céltartalomra). Továbbá előfordulhat az is, hogy a céltartalom explicitté válik a társalgás vagy a szöveg egy későbbi pontján, mint a (16)-os példában szereplő ún. reprezentációs metonímia esetében, de tulajdonképpen ez történik a (8)-as és (9)-es példában is.

(16) „*Ez volnék én*” – *mondta, majd az asztalra helyezte a névjegykártyáját.*

A fogalmi metonímia (és metafora) motivációs szerepét az összetett szavak alkotásában behatóan tanulmányozta a holisztikus kognitív nyelvészet (mások mellett például BARCELONA 2008, 2009 és 2011b, YOON 2013 és különösképpen BENCZES 2004a, 2004b, 2005a, 2005b, 2006, 2011 és 2013). A metonimikus motiváltságú összetett szavak rendkívül heterogének lehetnek az implicitségük tekintetében, ugyanakkor sok esetben az eddig említett nyelvi metonímiákhoz képest jóval kevésbé implicitek, ugyanis a forrás és a céltartalom gyakran együtt jelenik meg bennük (például a fenti *teavíz* esetében is), és csak a két összetételi tag által jelölt fogalmak közötti kapcsolat marad nyelvileg kifejezetlen, így az implicitség itt képviselt, szigorúbb felfogásában gyakran nem tekinthetők nyelvi metonímiáknak.

A derivációs szóképzés szintén azokhoz a területekhez tartozik, ahol intenzív vizsgálatnak vetették alá a fogalmi metonímiát mint motivációs tényezőt (pl. PANTHER–THORNBURG 2002, RADDEN 2005, BARCELONA 2009, BASILIO 2009, KUCZOK 2011, BRDAR–BRDAR-SZABÓ 2013, 2014, BRDAR 2017, JANDA 2011, 2014). Még ha el is fogadjuk, hogy a szóképzési folyamatok mögött gyakran fogalmi metonímiák húzódnak meg, de legalábbis a fogalmi metonímiához hasonló kognitív mechanizmusok vagy fogalmi viszonyok állnak a háttérükben, az általuk eredményezett lexikális egységek (legyen szó konverzióról vagy affixumok használatáról) az itt tárgyalt jelenségek közül csak a legkisebb fokú implicitséget mutatják, ezért csak marginálisan vagy egyáltalán nem tekinthetők nyelvi metonímiáknak. Ebben a tekintetben természetesen eltérést mutat a konverzió és az affixumokkal történő szóképzés. Az (angol nyelvben egyébiránt kifejezetten gyakori) konverzió eredményeképpen létrejött lexikális egységek még tekinthetők

olyan nyelvi metonímiáknak, melyek csak kisebb mértékben implicitek. Vegyünk például egy nagyon egyszerű angol példát, a *to butter* ‘megvajaz, vajjal megken’ igét, mely konverzió útján jött létre a *butter* főnévből.

(17) *Go ahead, butter your toast!*

(18) *Right after he buttered his toast, he dropped it, and as always it landed facing down.*

A (17)-es példában a *butter* ige nagyfokú implicitséget mutató nyelvi metonímia, mely A CSELEKVÉSHEZ HASZNÁLT ANYAG A CSELEKVÉS HELYETT fogalmi metonímiára vezethető vissza. A kifejezés egyaránt aktiválja a céltartalmat (MEGKEN), a forrástartalmat (VAJ) és a kettő közötti kapcsolatot (A CSELEKVÉSHEZ HASZNÁLT ANYAG). Érdekes módon az angol nyelvben nincs olyan egyszerű ige, amely meg tudná ragadni és ki tudná fejezni a metonímia által aktivált komplex tartalmat (VAJJAL MEGKEN), tehát itt a cselekvés megnevezéséhez elengedhetetlen a metonímia használata, így a céltartalom szükségképpen implicit marad (szemben például a *spread butter on sth.* szó szerinti kifejezéssel). Ugyanakkor a metonimikus konverzió eredményeképpen megváltozik a kiinduló főnév grammatikai kategóriája, azaz egy főnévből képzett ige jön létre. Ezt a kategóriaváltást pedig morfológiailag egyértelműen jelölik az igei inflexiók szuffixumok, mint a (18)-as példában. Ezért ha egy metonimikus denominatív ige ragozott alakban jelenik meg, a szóképzés mögött meghúzódó fogalmi metonimikus motiváció nyelvi explicit módon jelöltté válik. Így bár a céltartalom implicit marad, a szófajváltás miatti ragozás látható módon megjelenik, így csökkentve az implícit mértékét.

Grammatikai változás akkor is felléphet, ha nem történik szófajváltás:

(19) *A terem falát egy Rembrandt díszíti.*

(20) *Az árverésen a Manet-k is gazdára találtak.*

A (19)-es és (20)-as példában szereplő nyelvi metonímiák AZ ALKOTÓ AZ ALKOTÁS HELYETT fogalmi metonímiára vezethetők vissza, tehát az *egy Rembrandt* kifejezés a ‘Rembrandt egyik festménye’, a *Manet-k* pedig a ‘Manet festményei’ komplex tartalmat aktiválja. Bár szófajváltás nem történik, de a tulajdonnevek nyelvi metonímiaként való használatára egyértelműen utal a névelőhasználat, illetve a többes szám jele, melyek nem a forrásként szolgáló tulajdonnévhez, hanem a céltartalomhoz igazodnak, így támogatják a metonimikus értelmezést, és csökkentik a metonímia implicitségét.

Ha szigorúan vesszük a nyelvi metonímia implicitségét, meg kell állapítanunk, hogy a konverzióval szemben a szuffixumokkal történő szóképzés eredménye sokszor nem tekinthető nyelvi metonímiának. Szemléltetés céljából vegyünk ismét egy egyszerű angol példát, a *to bake* igéből az *-er* szuffixummal képzett *baker* főnevet. Ha el is fogadjuk, hogy a szóképzési folyamat mögött a CSELEKVÉS A CSELEKVŐ HELYETT fogalmi metonímia húzódik meg, a *baker* főnevet

mégsem tekinthetjük implicitnek az általam javasolt értelemben. Először is azért, mert a *baker* összetett lexikális egységként közvetlenül és explicit módon aktiválja a céltartalmat (PÉK), így legfeljebb csak halott metonímiának lenne tekinthető. Másodsorban pedig azért, mert az *-er* főnévképző explicit módon kifejezi a SÜTÉS és a PÉK tartalmak közötti fogalmi viszonyt (mindössze az marad nyelvi implicit, hogy általában mit süt egy pék). A két fogalom között fennálló viszonyt még akkor is nyelvi explicit módon jelöltnek tekinthetjük, ha tudjuk azt is, hogy az *-er* főnévképző maga is poliszém, és egyes jelentésváltozataiban különböző igékkel kombinálva különböző viszonyokat aktivál, a képző egyes jelentésváltozatait pedig fogalmi metonímiák és metaforák kötik össze a központi jelentésével (vö. PANTHER–THORNBURG 2002). A *baker* főnévhez hasonló képzett szavakban és az egyértelműen nyelvi metonímiáknak tekinthető kifejezésekben az a közös, hogy (i) gyakran olyan fogalmi viszonyokon alapulnak, melyeket a fogalmi metonímiák is kiaknáznak (CSELEKVŐ és CSELEKVÉS viszonya); (ii) hangsúlyosan kiemelik a jelölt fogalom egyik aspektusát (jelen esetben azt, hogy a pék süt); (iii) ráadásul az ige és a képző kombinációja emergens jelentéseket is hordoz (például, hogy a pék a sütésből él, és pékárut süt). Az alapvető különbség viszont az, hogy előbbiek inkább explicit, míg utóbbiak inkább implicit módon teszik mindezt.

Végezetül a szóképzés eredményeképpen létrejött lexikális elemek nyelvi metonímiaként történő besorolása ellen szól az is, hogy a szóképzés bemenetétől szolgáló szó és a képzett szó együtt is megjelenhet egy szituáció ugyanazon nyelvi leképezésében, míg — ahogyan azt az előző fejezetben említettem — a nyelvi metonímia az adott tartalom kettős aktiválásának elkerülése miatt nem szerepelhet ugyanabban a nyelvi leképezésben szó szerinti jelentésében és metonimikus értelmezésében is. A (21)-es példa ezt szemlélteti egy képzett szó esetében immár magyar változatban.

(21) *A pékségben a pék mindig friss pékárúval vár.*

Bár a példa konstruált, és kétségkívül furcsán hangozhat, de hasonló megnyilatkozások könnyedén előfordulhatnak a valós hétköznapi kommunikáció során. A furcsaságot az eredményezheti, hogy mind a *pékség*, mind pedig a *pékáru* szavak aktiválják valamilyen mértékben a PÉK fogalmat, ami az adott tartalom „túlzott aktiválását” eredményezheti a szituáció egyazon nyelvi leképezésén belül, azonban mégsem olyan mértékben teszik ezt, mint ahogyan az egyértelműen nyelvi metonímiának tekinthető kifejezések aktiválják a forrástartalmat. Összességképpen elmondható tehát, hogy bár a képzett szavakat hasonló fogalmi viszonyok motiválják, mint a nyelvi metonímiákat, mégsem tekinthetők egyértelműen nyelvi metonímiának, esetleg alacsonyabb fokú implicitiséget mutató, marginális esetekként elemezhetők.⁸

⁸ A szóképzés és a metonímia viszonyára csak roppant vázlatosan és leegyszerűsítően tértem ki, a kérdéskör kimerítőbb tárgyalásához lásd a JANDA (2011, 2014) és BRDAR–BRDAR-SZABÓ

5. Nyelvi metonímia és aktív zónák

A nyelvi metonímia eddig azonosított két lényegi tulajdonsága — a mentális tartalmak együttes aktiválása és az implicitség — alkalmasnak tűnnek arra, hogy segítségével a nyelvi metonímia jobban elhatárolhatóvá váljon más hasonló jelenségektől, elsősorban az ún. aktív zóna jelenségektől és a következő fejezetben tárgyalt nyelvi metaforától.

Az aktív zóna fogalmát LANGACKER vezette be (1984, 1991: 7. fejezet, 1999: 62–66, 2009a: 41–45, 2009b), azonban a fogalom legtömörebb és talán legkönnyebben megragadható meghatározását RADDEN és DIRVEN adják (2007: 335), miszerint egy entitás aktív zónája az entitás azon része egy fogalmi kereten belül, amely egy adott szituációban alapvetően részt vesz. A jelenséget egy irodalmi példával szemléltetem.

(22) *Olyan magas, hogy nem illik rá a nyúl szó, de széles, fehér arca, fakókék szeme, az az ideges rángás a kurta orra alatt, ahogy **cigaretta**t dug a szájába, részben mégis indokolja a becenevét, amit akkor kapott, amikor még ő is gyerek volt.*⁹

A CIGARETTA fogalom aktív zónája a *dug* ige által profilált viszonyt tekintve a DOHÁNYZÁS fogalmi keretében ‘a cigaretta azon vége, amelyben a füstszűrő található’, a SZÁJ fogalomé pedig az ‘ajkak’. Mint látható, jelen esetben az aktív zónák nem esnek teljesen egybe a *cigaretta*, illetve a *száj* főnevek által jelölt fogalmakkal. Ez a jelenség olyannyira gyakori a nyelvben, hogy tulajdonképpen alapértelmezett esetnek tekinthető, az ellenkezője — az aktív zóna és a lexikális fogalom teljes egybeesése — jóval ritkább.

A szakirodalomban nem mindig egyértelmű, hogy milyen viszonyban állnak egymással az aktív zóna jelenségek és a metonímia, azonban úgy tűnik, hogy a metonímia tágabb felfogásában az aktív zóna jelenségeket a metonímia eseteinek tekintik (vö. például LANGACKER 2009a, 2009b, BARCELONA 2002, 2011a). Ugyanakkor az utóbbi időben egyes kutatók olyan megközelítéseket is kidolgoztak, melyek a metonímiát szűkebben értelmezve különbséget tesznek az aktív zóna jelenségek egyes típusai és a metonímia között (mindenekelőtt PARADIS 2004, 2011, GEERAERTS–PEIRSMAN 2011).

BARCELONA (2002 és 2011a) a metonímia egyik legtágabb felfogását képviselve az aktív zóna jelenségeket az ún. sematikus (23) és tipikus (24) metonímiák közé sorolja.

(23) *Ez a könyv óriási nagy.* (BARCELONA 2011a: 18)

(24) *Ez a könyv Irak története.* (BARCELONA 2011a: 16)

(2014) között kialakult, már korábban is említett vitát. A nyelvi metonímia itt vázolt megközelítése egyértelműen BRDAR és BRDAR-SZABÓ érveivel van összhangban (bővebben lásd TÓTH 2018: 119–120).

⁹ Updike 2018: 7.

Elemzése szerint a KÖNYV fogalom a (23)-as mondatban metonimikusan áll a KÖNYV MINT FIZIKAI TÁRGY helyett, míg a (24)-es mondatban a KÖNYV TARTALMA helyett. A sematikus metonímiában a cél a KÖNYV fogalom elsődleges, míg a tipikus metonímiában a másodlagos tartománya. Könnyen belátható, hogy az elemzés kiterjeszthető a (22)-es idézetre is, ahol ezek szerint a CIGARETTA a CIGARETTA FÜSTSZŰRŐS VÉGE, a SZÁJ pedig az AJKAK helyett áll metonimikusan. Feltételezhetően BARCELONA osztályozásában mindkét esetben sematikus metonímiával van dolgunk, ugyanakkor meg kell jegyeznünk, hogy messze nem egyértelmű, a CIGARETTA és a SZÁJ fogalom mely része lenne elsődleges vagy másodlagos a két fogalom egyéb altartományaihoz képest, ugyanis egy altartomány elsődlegessége vagy másodlagossága elsősorban attól függ, hogy milyen viszonyban vagy szituációban vesznek részt.

Ha azonban figyelembe vesszük az említett kifejezések által aktivált mentális tartalmakat és azok implicitségét, kiderül, hogy nem tekinthetők nyelvi metonímiáknak. Vitathatatlan, hogy a fenti kifejezések céltartalma aktív, ugyanakkor az a tartalom, amit BARCELONA a metonimikus forrásnak tekint, nem az. Az aktív zóna definíciója magában foglalja, hogy egy entitás bizonyos zónája az adott viszony tekintetében aktív az entitás egyéb zónáihoz viszonyítva, melyeknek következképpen inaktívnak kell lenniük. Másképp fogalmazva a fenti példákban a *könyv*, *cigaretta* és *száj* kifejezések nem aktiválják az általuk jelölt lexikális fogalmak azon részeit, amelyek nem vesznek részt aktívan az ‘óriási nagy’, az ‘Irak története’ és ‘a cigarettát dug a szájába’ viszonyokban. Ezen túlmenően intuíciónk alapján nehezen tartható, hogy a KÖNYV teljes fogalma, illetve a fogalom fizikai vagy tartalmi aspektusa közötti fogalmi viszony aktiválna a (23)-as és (24)-es megnyilatkozások értelmezése során. Másrészt az említett kifejezések nem implicitek az itt használt értelemben, ugyanis a céltartalom, vagy legalábbis annak egy része — még ha nem is a legpontosabban — de explicit módon megjelenik. Bár kissé pontatlanul, de a *könyv* főnév mégis kifejezi a KÖNYV MINT FIZIKAI TÁRGY, illetve a KÖNYV TARTALMA mentális tartalmakat, miként a *cigaretta* és a *száj* is a CIGARETTA FÜSTSZŰRŐS VÉGE és az AJKAK tartalmakat. Ez pedig azzal magyarázható, hogy ezek a nyelvi kifejezések konvencionálisan kapcsolódnak azokhoz a fogalmi régiókhoz,¹⁰ amelyek magukban foglalják mindezeket a jelentéstartalmakat.

¹⁰ A *fogalmi régió* terminust a TENDAHL (2009: 199–200) által javasolt értelemben használom, aki szerint egy szót hallva/olvasva először is egy fogalmi régióhoz férünk hozzá, amely az adott szóhoz kapcsolódó kontextusfüggetlen tudásegység. TENDAHL szerint ezek a tudásegységek egyebek mellett magukban foglalják a szó által jelölt lexikális fogalmat, azaz lexikálisan kódolt, a különböző kontextusokban állandó információkat tartalmaznak. Megítélésem szerint a KÖNYV lexikális fogalom esetében ilyen kontextusfüggetlen információ az is, hogy a könyvek fizikai tárgyak, melyeknek tartalma van, a CIGARETTA esetében pedig, hogy két vége van (egy füstszűrős és egy, ahol megújítják őket). Ebben az értelemben az elemzett példák szükségképpen explicitek.

Az aktív zóna jelenségek és a nyelvi metonímiák élesebb megkülönböztetése mellett szól továbbá az is, hogy a nyelvi metonímia forrástartalma nem jelenhet meg ugyanabban a kifejezésben szó szerinti és metonimikus értelmében is (vö. BRDAR–BRDAR-SZABÓ 2014: 333). Mint az alábbi két példa mutatja, az aktív zóna jelenségek esetében ez nem kizárt.

(25) *Épp egy igen vastag könyvet olvasok.*

(26) *Az a kék könyv olvashatatlan.*

Intuitív módon kevésbé valószínű azt feltételezni, hogy a *könyv* főnév a (25)-ös és a (26)-os mondatban egyszerre realizálna két különböző metonímiát: egy sematikus metonímiát, melynek céltartalma a KÖNYV MINT FIZIKAI TÁRGY és egy tipikus metonímiát, ahol a céltartalom a KÖNYV TARTALMA. Sokkal inkább aktív zóna jelenségekről van szó, ahol két különböző zóna aktiválódik két különböző viszonyban (egyrészt az ‘igen vastag’ és a ‘kék’, másrészt az ‘olvasok’ és az ‘olvashatatlan’ viszonyában).

Összességében elmondható tehát, hogy az aktív zóna jelenségek hasonlítanak a nyelvi metonímiákhoz, mivel olyan tartalmakat aktiválnak, melyeket másképp meglehetősen nehézkes lenne megnevezni, ugyanakkor lényegi eltéréseket is mutatnak. Egyrészt az előbbieket nem aktiválnak egyszerre komplex mentális tartalmakat, ahogyan a metonímia aktiválja a forrást, a célt és a kettő közötti viszonyt, ugyanis az aktív zóna jelenségek esetében a jelentésalkotás szempontjából kizárólag a pontatlanul, de mégis nyelvileg kifejezett tartalom aktív. Másrészt pedig nem tekinthetők implicitnek, mivel az adott nyelvi egységhez kapcsolódó fogalmi régió inaktív zónái is megjelennek a nyelvi egység formájában, míg a metonímia esetében egyedül a forrástartalom fejeződik ki nyelvileg.

6. Nyelvi metonímia és metafora

A metafora és a metonímia összefüggéseinek, különbségeinek, interakciójának és elhatárolhatóságának óriási a szakirodalma, melyet itt még vázlatosan sincs mód bemutatni. Jelen fejezetben így néhány példa elemzése révén mindössze arra térhetünk ki, hogy milyen új adalékokkal járulhat hozzá a kérdéskör megoldásához a nyelvi metafora vizsgálata a mentális tartalmak aktiváltsága, illetve a nyelvi kifejezések implicittsége szempontjából.

A nyelvi metonímiák és metaforák prototipikus esetei számottevő eltérést mutatnak a céltartalom implicittsége és a forrástartalom aktiváltsága tekintetében. Érvelésem szerint a nyelvi metonímia céltartalma nyelvileg mindig implicit marad, forrástartalma pedig mindig aktív a jelentésképzés szempontjából. A nyelvi metaforák esetében azonban ezen a két ponton jelentős különbségeket tapasztalhatunk.

A nyelvi metaforákban a cél- és a forrástartalomra utaló nyelvi elemek igen gyakran egyszerre vannak jelen, különösképpen, ha a tágabb (azaz a közvetlen

szintaktikai környezetben túlmutató) kontextust is figyelembe vesszük. SKIRL és SCHWARZ-FRIESEL (2013: 2. fejezet) például miközben részletesen számba veszik a metaforák egyes típusait a nyelvi megnyilvánulási formájuk alapján, rendre rámutatnak, hogy az adott szerkezet mely elemei tartoznak a forrástartalomhoz, és melyek a céltartalomhoz. Az osztályozásuk szemléltetésére felhozott példák egyértelműen mutatják, hogy a metaforikus céltartalom számos szerkezetben együtt is megjelenhet a forrástartalommal, akár egy adott szituáció egyazon nyelvi leképezésén belül is. Bár a metaforakutatás szakirodalmában közismert tény, hogy a metafora célja és forrása együtt is megjelenhet (a metaforák vizsgálatában a legtöbb korpusznyelvészeti módszer ki is aknázza ezt a jellemzőt), az említés szintjén érdemes kitérnünk néhány példára ebből a szempontból:

(27) *A lány játékos volt, ártatlan, olyan cicás.*¹¹

(28) *pénzáramlás*

(29) *A teve a sivatag hajója.*

(30) *Rodriguez lába nem remegett, magabiztos ítéletvégrehajtó volt.*¹²

(31) Leonard: *Mikor lett az ötletem a mi ötletünk?*

Sheldon: *Amikor meghintettem sheldonos ésszel, és kisütöttem a fejem sütőjében.*

Leonard: *Ez remek. Tényleg nagyon jó az ötletünk.*

Sheldon: *Ühüm. Ebben a sütőben egy 1000 wattos izzó ég.*¹³

A metonimikusan motivált szerkezetekkel szemben a metaforikus képzett és összetett szavakban (27–28) vagy éppen a (29)-es mondat birtokos szerkezetében a forrás- és a céltartalmi elemek együtt jelennek meg anélkül, hogy a kifejezés vesztene metaforikusságából, vagy éppen vitathatóvá válna, hogy nyelvi metaforával van dolgunk. Ugyanezt tapasztalhatjuk a (30)-as példában és a (31)-es alatt szereplő dialógusban is. A nyelvi metonímia esetében a forrás- és a céltartalom ilyen jellegű együttes megjelenése azt eredményezné, hogy nem beszélhetnénk többé metonímiáról (lásd a (12)-es és (13)-as példát), de legalábbis erősen csökkenne a kifejezés implicitése.

Mint azt felvázoltam, megközelítésemben a nyelvi metonímia egyszerre aktíválja a forrást, a célt és a kettő közötti viszonyt, a nyelvi metaforák azonban ebben a tekintetben is másképp viselkednek. Egyértelmű, hogy miután egy adott metaforikus kifejezést metaforaként értelmeztek, a nyelvi metafora céltartalma aktívává válik a jelentésalkotás folyamán, máskülönben a kifejezés értelmetlen vagy legjobb esetben is irreleváns lenne. Ez természetesen a nyelvi metonímiára is

¹¹ A példa eredeti, angol változata DEIGNANTÓL származik (2005: 153). Az angol *kittenish* melléknév, illetve a képzett alakok metaforaként történő elemzéséhez lásd a hivatkozott mű 49. oldalát.

¹² A magyar sportkommentátor szavai, miután a kolumbiai válogatott játékos, James Rodriguez büntetőt értékesített Brazília ellen a 2014-es labdarúgó világbajnokságon.

¹³ A jelenet az *Agymentők* című sorozat 8. évadjának 14. részében hangzik el.

igaz, a különbség így tehát a forrástartalom, illetve a forrás és a cél közötti viszony aktíváltóságában áll.

A nyelvi metafora esetében a kifejezés értelmezésének lezárultával a forrástartalom inaktívvá válik. A szakirodalomban már többen is megfogalmaztak hasonló felvetéseket. DIRVEN (2002: 100) például amellett érvel, hogy a metafora esetében a céltartomány teljes mértékben lecseréli a forrástartományt, mivel a metaforikus leképezést vagy projekciót (mapping) követően a forrás megszűnik létezni. WARREN (2004: 107) pedig egyenesen úgy fogalmaz, hogy a metaforában a céltartomány „megsemmisíti” a forrástartományt. Más szóval a metaforikus forrástartalom nem aktív, mindössze néhány jellemzőjét kölcsönzi a céltartalomnak, pontosabban a forrástartalomnak csak azok az aspektusai maradnak aktívak, melyeket rávetítünk, vagy átviszünk a céltartalomra.

A (32)-es beszélgetésrészlet szemléletesen példázza, miként válik inaktívvá a céltartalom a nyelvi metafora felismerését és megfelelő értelmezését követően.

(32) A: [...] *Szóval, az embereim és én a háttérben maradunk. Kint vagyunk az utcán. Mozgatjuk a szálakat. Mi találjuk meg a forrásokat, és nem fordítva. A barátainkka válunk, a testvérükké, az apjukká, a szeretőjükké, ha az kell. Ha átálltak, és csakis akkor, **horgászni indulunk velük. Egy ponty kell ahhoz, hogy elkapj egy barrakudát. Egy barrakuda kell egy cápához.***

B: ***Én nem horgászom, Bachmann úr.***

C: *Ez csak egy metafora Erhardt, csak egy metafora.*

A: *Nem sietünk el semmit, figyelünk, várunk. Meglátjuk, Allah mit kínál fel. Nos, Allah ezúttal, Iszá Karpovot ajánlotta fel, az eurómillióival.*

[...]

B: ***Ha ez az Abdullah, ez a barrakuda, ha jól értettem a metaforát, bekapja a horgot, milyen érvekkkel bírja rá az együttműködésre?***¹⁴

Günther Bachmann (A), egy német hírszerző azt magyarázza el B-nek, hogyan is dolgoznak a műveleteik során, azaz hogyan tervezi elkapni a nagyobb jelentőségű célszemélyt (Abdullahot) azáltal, hogy közelebb kerül hozzá egy Iszá Karpov nevű férfin keresztül. A magyarázat során egy olyan metaforát használ, mely a céltartalmat (HÍRSZERZÉSI MŰVELETEK) a HORGÁSZAT forrástartalmán keresztül értelmezi. A válasszal (*Én nem horgászom, Bachmann úr*) B azt jelzi, hogy nem érti, vagy nem akarja érteni a metaforát. Ezen a ponton úgy tűnik, hogy B számára csak a *horgászni*, a *ponty*, a *barrakuda*, az *elkap* és a *cápa* szavak szó szerinti jelentése, azaz a HORGÁSZAT forrástartalma aktív. A céltartalom csak akkor válik aktívvá, amikor C egyértelműen kifejezi, hogy Bachmann metaforát használ, azaz

¹⁴ A példa Az üldözött című filmből (2014), John le Carré azonos című regényének adaptációjából származik (forgatókönyv: Andrew Bovell). Az elemzés szempontjából kifejezetten releváns részeket félkövérrel emeltem ki.

közbeszólásával B-t a metaforikus értelmezés irányába tereli, sőt kényszeríti. Ugyanakkor, miután B a nyelvi metaforát már elfogadta metaforaként, és ennek megfelelően értelmezte, aktívvá válik a céltartalom, a forrástartalom pedig eltűnik: B második megnyilatkozásában a *barrakuda* és a *bekapja a horgot* kifejezések elveszítik szó szerinti értelmezésüket, és már kizárólag csak az aktivált céltartalmat jellemző elemekként jelennek meg.

Az, hogy a nyelvi metaforában a forrástartalom inaktív, nem jelenti azt, hogy ne játszana szerepet a jelentésalkotásban. A fenti példa elemzése is azt mutatja, hogy egy tartalom aktiváltságának mértéke idővel változhat a kommunikáció és a jelentésalkotás folyamán. Ezen túlmenően, mint azt TOLCSVAI NAGY (2013: 136) CHAFE (1994) munkájára hivatkozva megállapítja, az aktiváltságnak különböző szintjei lehetnek. Úgy tűnik, hogy a jelentésalkotás kezdeti szakaszában csak a forrástartalom aktív, majd a folyamat előrehaladtával a céltartalom metaforikus értelmezése szempontjából releváns aspektusok kiválnak, végül pedig a metaforikus projekció lezárulta és a metaforikus értelmezés létrejötté után a forrástartalom egésze elveszíti aktív mivoltát.

A nyelvi metonímiák és metaforák a forrás- és a céltartalmat összekötő fogalmi kapcsolatok aktiválásának tekintetében is eltérést mutatnak. A nyelvi metonímiák egyetlen prominens kapcsolatot vagy mentális ösvényt aktiválnak (pl. RÉSZ–EGÉSZ, TARTÁLY–TARTALOM, ALKOTÓ–ALKOTÁS, HELY–INTÉZMÉNY stb.), míg a metaforák sokszor megfelelőések egész sorát nyitják meg vagy hozzák létre, melyek közül egyesek aktívabbak lehetnek, mint mások, ily módon kiemelve és háttérbe szorítva bizonyos jelentéselemeket. Ennek eredményeképpen számos lehetséges metaforikus következtetés beindítása révén a metaforák kreatív módon bővíthetők, kidolgozhatók vagy specifikálhatók. A (31)-es példában a szakirodalomból jól ismert A GONDOLATOK ÉTELEK fogalmi metaforából kiindulva így válik a KREATÍV GONDOLKODÁS FŐZÉSSÉ, az ELME SÜTŐVÉ, az INTELLIGENCIA pedig 1000 WATTOS IZZÓVÁ.

7. Konklúzió

Gondolatmenetem abból a meglátásból indult ki, hogy a fogalmi metonímia rendkívül tág megközelítése magában hordja a fogalom parttalanná válásának veszélyét. Érvélem első lépésében pedig arra tettem javaslatot, hogy a metonímia jobb körülhatárolhatósága érdekében érdemes figyelembe venni a metonímia nyelvi megnyilvánulásainak nyelvi szinten is tetten érhető jellemzőit. Ennek megfelelően arra a kérdésre kerestem a választ, hogy milyen kritériumok alapján határozható meg a nyelvi metonímia, és milyen meghatározó jellemzők segítségével határolható el egyéb rokon jelenségektől.

A kérdésre adott válaszom a következő definíció formájában foglalható össze. A nyelvi metonímia egy fogalmi metonimikus folyamatok által motivált

kifejezés, mely együttesen aktivál komplex mentális tartalmakat (a forrást, a célt és a kettő közötti kapcsolatot), miközben a céltartalom, valamint a cél- és a forrástartalom közötti kapcsolat nyelvi szinten nem jelenik meg explicit módon, illetve csak marginálisan vagy sematikusan jut kifejezésre.

A nyelvi metonímia mindkét említett tulajdonsága (az együttes aktiválás és az implicitség) egyaránt különböző fokozatokat mutat. A forrástartalom aktiváltságának mértéke összefüggésben áll az adott kifejezés konvencionalizáltságával: minél erősebben konvencionalizált egy metonimikus kifejezés, annál kevésbé aktív a forrástartalom a jelentésképzés szempontjából. Az egyes metonimikus kifejezések implicitségének mértéke pedig szorosan összefügg a metonimikus értelmezés mellett szóló kontextuális támogatás mértékével. A legnagyobb fokú implicitséget az illokúciós, a propozicionális és a kétszeresen igaz metonímiák mutatják, hiszen csak a tágabb kontextus fényében értelmezhetők metonimikusan. A prototipikus, lexikális szinten megjelenő metonímiák kevésbé implicitek, mivel metonimikus értelmezésüket közvetlen kontextusuk váltja ki. A grammatikai kategóriaváltással járó metonímiák implicitsége még kisebb mértékű, annak köszönhetően, hogy a metonimikus együttes aktiválási folyamatot változások jellemzik a forráselem morfoszintaktikai viselkedésében is. Egyes metonimikus szóösszetételek és a deriváció révén képzett szavak ilyen tekintetben legfeljebb csak határesetnek tekinthetők, hiszen esetükben vagy megjelenik nyelvileg mind a forrás-, mind pedig a céltartalom, vagy egyszerűen explicit módon jelöltek.

Az együttes aktiválás és az implicitség tekintetében a nyelvi metonímia bizonyos esetekben jobban elkülöníthetővé válik az aktív zóna jelenségektől és a nyelvi metaforától. Az előbbieket esetében nem aktiválódnak komplex tartalmak, és a nem aktivált zónák is megjelennek explicit módon, míg az utóbbiak esetében a kifejezés metaforikus értelmezését követően a forrástartalom már nem aktív. Ezen túlmenően a nyelvi metaforák a forrás- és a céltartalom között nem egyetlen kapcsolatot aktiválnak, hanem számos megfelelés lehetőségét nyitják meg, melyek eltérő mértékben aktiválódhatnak. Implicitségük tekintetében abban térnek el a nyelvi metonímiáktól, hogy a céltartalmuk rendszerint nyelvileg is megjelenik a forrástartalom mellett egy adott szituáció nyelvi leképezésében. Fontos megjegyezni azonban, hogy az implicitség és az aktiváltság által mutatott eltérő fokozatok következtében a bizonytalan esetek nem zárhatók ki.

Végezetül kiemelendő, hogy megközelítésem nem merőben új alternatíva, mely megkérdőjelezné a kognitív metonímiakutatás eddig elért eredményeit. A metonímia nyelvileg megnyilvánuló tulajdonságainak vizsgálatát előtérbe helyezve pusztán kiegészíteni kívánja az eddigi vizsgálatokat. A nyelvi és a fogalmi metonímia hangsúlyosabb megkülönböztetése a nyelvi metonímia említett jellemzőinek figyelembevételével úgy jelenthet kiutat a metonímia fogalmának esetleges parttalanná válásából, hogy mindeközben a fogalmi metonímia tágan

meghatározott, mindenütt tetten érhető fogalmi jelenségként nem veszít jelentőségéből, míg a nyelvi metonímia szűkebb meghatározása olyan terminust biztosít, mely nyelvi jelenségek viszonylag jól körülhatárolható és többé-kevésbé homogén csoportját jelöli. Ez pedig azért is különösen fontos, mivel a fogalmi metonímia a nyelvész számára kizárólag a nyelvi metonímián keresztül vizsgálható, így előbbi empirikus tanulmányozására kifejezetten jótékonyan hathat az utóbbi pontosabb körülhatárolása.

Irodalom

- BARCELONA, ANTONIO szerk. 2000a. *Metaphor and metonymy at the crossroads: A cognitive perspective*. Berlin–New York, Mouton de Gruyter. <https://doi.org/10.1515/9783110894677>
- BARCELONA, ANTONIO 2000b. On the plausibility of claiming a metonymic motivation for conceptual metaphor. In: BARCELONA, ANTONIO szerk., *Metaphor and metonymy at the crossroads: A cognitive perspective*. Berlin–New York, Mouton de Gruyter. 31–58. <https://doi.org/10.1515/9783110894677.31>
- BARCELONA, ANTONIO 2002. Clarifying and applying the notions of metaphor and metonymy within cognitive linguistics: An update. In: DIRVEN, RENÉ–PÖRINGS, RALF szerk., *Metaphor and metonymy in comparison and contrast*. Berlin–New York, Mouton de Gruyter. 209–277. <https://doi.org/10.1515/9783110219197.2.207>
- BARCELONA, ANTONIO 2003a. Metonymy in cognitive linguistics: An analysis and a few modest proposals. In: CUYCKENS, HUBERT–BERG, THOMAS–DIRVEN, RENÉ–PANTHER, KLAUS-UWE szerk., *Motivation in language: Studies in honor of Günter Radden*. Amsterdam–Philadelphia, John Benjamins. 223–255. <https://doi.org/10.1075/cilt.243.15bar>
- BARCELONA, ANTONIO 2005. The multilevel operation of metonymy in grammar and discourse, with particular attention to metonymic chains. In: RUIZ DE MENDOZA IBAÑEZ, FRANCISCO JOSÉ–PEÑA CERVEL, M. SANDRA szerk., *Cognitive linguistics: Internal dynamics and interdisciplinary interaction*. Berlin–New York, Mouton de Gruyter. 313–352. <https://doi.org/10.1515/9783110197716.4.313>
- BARCELONA, ANTONIO 2007. The role of metonymy in meaning at discourse level: A case study. In: RADDEN, GÜNTER–KÖPCKE, KLAUS-MICHAEL–BERG, THOMAS–SIEMUND, PETER szerk., *Aspects of meaning construction*. Amsterdam–Philadelphia, John Benjamins. 51–75. <https://doi.org/10.1075/z.136.06bar>
- BARCELONA, ANTONIO 2008. The interaction of metonymy and metaphor in the meaning and form of ‘bahuvrihi’ compounds. *Annual Review of Cognitive Linguistics* 6/1: 208–281. <https://doi.org/10.1075/arcl.6.10bar>
- BARCELONA, ANTONIO 2009. Motivation of construction meaning and form: The roles of metonymy and inference. In: PANTHER, KLAUS-UWE–THORNBURG, LINDA L.–BARCELONA, ANTONIO szerk., *Metonymy and metaphor in grammar*. Amsterdam–Philadelphia, John Benjamins. 363–401. <https://doi.org/10.1075/hcp.25.22bar>

- BARCELONA, ANTONIO 2010. Metonymy in conceptualization, communication, language and truth. In: BURKHARDT, ARMIN–NERLICH, BRIGITTE szerk., *Tropical truth(s): The epistemology of metaphor and other tropes*. Berlin–New York, de Gruyter. 271–295. <https://doi.org/10.1515/9783110230215.271>
- BARCELONA, ANTONIO 2011a. Reviewing the properties and prototype structure of metonymy. In: BENCZES, RÉKA–BARCELONA, ANTONIO–RUIZ DE MENDOZA IBÁÑEZ, FRANCISCO JOSÉ szerk., *Defining metonymy in cognitive linguistics: Towards a consensus view*. Amsterdam–Philadelphia, John Benjamins. 7–57. <https://doi.org/10.1075/hcp.28.02bar>
- BARCELONA, ANTONIO 2011b. The conceptual motivation of bahuvrihi compounds in English and Spanish. In: BRDAR, MARIO–GRIES, STEFAN TH.–FUCHS, MILENA ŽIC szerk., *Cognitive linguistics: Convergence and expansion*. Amsterdam–Philadelphia, John Benjamins. 151–178. <https://doi.org/10.1075/hcp.32.11bar>
- BASILIO, MARGARIDA 2009. The role of metonymy in word formation. Brazilian Portuguese agent noun constructions. In: PANTHER, KLAUS-UWE–THORNBURG, LINDA L.–BARCELONA, ANTONIO szerk., *Metonymy and metaphor in grammar*. Amsterdam–Philadelphia, John Benjamins. 99–109. <https://doi.org/10.1075/hcp.25.07bas>
- BENCZES RÉKA 2004a. On the analysability of English exocentric compounds. *Jezikoslovlje* 5: 1–21. URL: <https://hrcak.srce.hr/file/48978> (2021. 03. 02.)
- BENCZES RÉKA 2004b. Analysing exocentric compounds in English. A case study for creativity. *Even Yearbook* 6: 11–19. URL: <http://seas3.elte.hu/even/2004/04be.pdf> (2021. 03. 02.)
- BENCZES RÉKA 2005a: Metaphor- and metonymy-based compounds in English. A cognitive linguistic approach. *Acta Linguistica Hungarica* 52/2–3: 173–198. <https://doi.org/10.1556/aling.52.2005.2-3.3>
- BENCZES RÉKA 2005b: Creative noun-noun compounds. *Annual Review of Cognitive Linguistics* 3: 250–268. <https://doi.org/10.1075/arcl.3.13ben>
- BENCZES RÉKA 2006. *Creative compounding in English: The semantics of metaphorical and metonymical noun-noun combinations*. Amsterdam–Philadelphia, John Benjamins. <https://doi.org/10.1075/hcp.19>
- BENCZES RÉKA 2011. Putting the notion of “domain” back into metonymy. Evidence from compounds. In: BENCZES, RÉKA–BARCELONA, ANTONIO–RUIZ DE MENDOZA IBÁÑEZ, FRANCISCO JOSÉ szerk., *Defining metonymy in cognitive linguistics: Towards a consensus view*. Amsterdam–Philadelphia, John Benjamins. 197–215. <https://doi.org/10.1075/hcp.28.11ben>
- BENCZES RÉKA 2013. The role of alliteration and rhyme in novel metaphorical and metonymical compounds. *Metaphor and Symbol* 28/3: 167–184. <https://doi.org/10.1080/10926488.2013.797728>
- BRDAR, MARIO 2017. *Metonymy and word-formation: Their interactions and complementation*. Newcastle upon Tyne, Cambridge Scholars Publishing.
- BRDAR, MARIO–BRDAR-SZABÓ, RITA 2013. Some reflections on metonymy and word-formation. *Explorations in English Language and Linguistics* 1/1: 40–62. URL: <https://hrcak.srce.hr/file/173902> (2021. 02. 02.)

- BRDAR, MARIO–BRDAR-SZABÓ, RITA 2014. Where does metonymy begin? Some comments on Janda (2011). *Cognitive Linguistics* 25/2: 313–340. <https://doi.org/10.1515/cog-2014-0013>
- CHAFE, WALLACE 1994. *Discourse, Consciousness and Time. The Flow and Displacement of Conscious Experience in Speaking and Writing*. Chicago–London, University of Chicago Press.
- CROFT, WILLIAM 2002. The role of domains in the interpretation of metaphors and metonymies. In: DIRVEN, RENÉ–PÖRINGS, RALF szerk., *Metaphor and metonymy in comparison and contrast*. Berlin–New York, Mouton de Gruyter. 161–205. <https://doi.org/10.1515/9783110219197.2.161>
- CROFT, WILLIAM 2006. On explaining metonymy. Comment on Peirsman and Geeraerts’ “Metonymy as a prototypical category”. *Cognitive Linguistics* 17/3: 317–326. <https://doi.org/10.1515/COG.2006.008>
- DEIGNAN, ALICE 2005. *Metaphor and corpus linguistics*. Amsterdam–Philadelphia, John Benjamins. <https://doi.org/10.1075/ceclr.6>
- DIRVEN, RENÉ 2002. Metonymy and metaphor. Different mental strategies of conceptualisation. In: DIRVEN, RENÉ–PÖRINGS, RALF szerk., *Metaphor and metonymy in comparison and contrast*. Berlin–New York, Mouton de Gruyter. 75–111. <https://doi.org/10.1515/9783110219197.1.75>
- DIRVEN, RENÉ–PÖRINGS, RALF szerk. 2002. *Metaphor and metonymy in comparison and contrast*. Berlin/New York, Mouton de Gruyter. <https://doi.org/10.1515/9783110219197>
- DOBROVOL’SKIJ, DMITRIJ 2007. Cognitive approaches to idiom analysis. In: BURGER, HARALD–DOBROVOL’SKIJ, DMITRIJ–KÜHN, PETER–NORRICK, NEAL R. szerk., *Phraseologie / Phraseology. Ein internationales Handbuch zeitgenössischer Forschung / An international handbook of contemporary research 2*. Berlin–New York, Mouton de Gruyter. 789–818. <https://doi.org/10.1515/9783110190762.789>
- FASS, DAN 1988. Metonymy and metaphor: What’s the difference? *COLING ’88: Proceedings of the 12th Conference on Computational Linguistics 1*: 177–181. <https://doi.org/10.3115/991635.991671>
- FASS, DAN 1991. met*: A method for discriminating metonymy and metaphor by computer. *Computational Linguistics* 17/1: 49–90. URL: <https://www.aclweb.org/anthology/J91-1003.pdf> (2021. március 2.)
- FASS, DAN 1997. *Processing metonymy and metaphor*. Westport, Connecticut, Ablex Publishing.
- FU, XITAO 2012. *Metonymy at the interface of cognition and communication: Metonymy in mind, language, and dialogic conversation*. Saarbrücken, Lambert Academic Publishing.
- GEERAERTS, DIRK 2002. The interaction of metaphor and metonymy in composite expressions. In: DIRVEN, RENÉ–PÖRINGS, RALF szerk., *Metaphor and metonymy in comparison and contrast*. Berlin–New York, Mouton de Gruyter. 435–465. <https://doi.org/10.1515/9783110219197.3.435>
- GEERAERTS, DIRK–PEIRSMAN, YVES 2011. Zones, facets, and prototype-based metonymy. In: BENČEZES, RÉKA–BARCELONA, ANTONIO–RUIZ DE MENDOZA IBAÑEZ, FRANCISCO

- JOSÉ szerk., *Defining metonymy in cognitive linguistics: Towards a consensus view*. Amsterdam/Philadelphia, John Benjamins. 89–102. <https://doi.org/10.1075/hcp.28.05gee>
- GOOSSENS, LOUIS 2002. Metaphonymy: the interaction of metaphor and metonymy in expressions for linguistic action. In: DIRVEN, RENÉ–PÖRINGS, RALF szerk., *Metaphor and metonymy in comparison and contrast*. Berlin–New York, Mouton de Gruyter. 349–378. <https://doi.org/10.1515/9783110219197.3.349>
- GRADY, JOSEPH 1997. THEORIES ARE BUILDINGS revisited. *Cognitive Linguistics* 8/4: 267–290. <https://doi.org/10.1515/cogl.1997.8.4.267>
- JÄKEL, OLAF 1999. Metonymy in onomastics. In: PANTHER, KLAUS-UWE–RADDEN, GÜNTER szerk., *Metonymy in language and thought*. Amsterdam–Philadelphia, John Benjamins. 211–229. <https://doi.org/10.1075/hcp.4.12jak>
- JANDA, LAURA A. 2011. Metonymy in word-formation. *Cognitive Linguistics* 22/2: 359–392. <https://doi.org/10.1515/cogl.2011.014>
- JANDA, LAURA A. 2014. Metonymy and word-formation revisited. *Cognitive Linguistics* 25/2: 341–349. <https://doi.org/10.1515/cog-2014-0008>
- KOCH, PETER 1999. Frame and contiguity: On the cognitive bases of metonymy and certain types of word formation. In: PANTHER, KLAUS-UWE–RADDEN, GÜNTER szerk., *Metonymy in language and thought*. Amsterdam–Philadelphia, John Benjamins. 139–167. <https://doi.org/10.1075/hcp.4.09koc>
- KOCH, PETER 2004. Metonymy between pragmatics, reference, and diachrony. In: *metaphorik.de 07/2004*: 6–54. URL: https://www.metaphorik.de/sites/www.metaphorik.de/files/journal-pdf/07_2004_koch.pdf (2020. 01. 30.)
- KOCSÁNY PIROSKA 2006. A (kognitív) metonímia körül. In: SZATHMÁRI, ISTVÁN szerk., *A stilisztikai alakzatok rendszerezése*. Budapest, Tinta. 99–111.
- KUCZOK, MARCIN 2011. The interaction of metaphor and metonymy in noun-to-verb conversion. In: BIERWIACZONEK, BOGUSŁAW–CETNAROWSKA, BOŻENA–TURULA, ANNA szerk., *Syntax in Cognitive Grammar*. Częstochowa, Wyższa Szkoła Lingwistyczna. 41–54.
- LAKOFF, GEORGE–JOHNSON, MARK 1980. *Metaphors we live by*. Chicago, The University of Chicago Press.
- LAKOFF, GEORGE–JOHNSON, MARK 1999. *Philosophy in the flesh: The embodied mind and its challenge to western thought*. New York, Basic Books.
- LANGACKER, RONALD W. 1984. Active zones. In: BRUGMAN, CLAUDIA és mtsai szerk., *Proceedings of the Tenth Annual Meeting of the Berkeley Linguistics Society*. Berkeley, Berkeley Linguistic Society, University of California. 172–188. <https://doi.org/10.3765/bls.v10i0.3175>
- LANGACKER, RONALD W. 1991. *Concept, image, and symbol: The cognitive basis of grammar*. Berlin–New York, Mouton de Gruyter. <https://doi.org/10.1515/9783110857733>
- LANGACKER, RONALD W. 1993. Reference point constructions. *Cognitive Linguistics* 4/1: 1–38. <https://doi.org/10.1515/cogl.1993.4.1.1>

- LANGACKER, RONALD W. 1999. *Grammar and conceptualization*. Berlin–New York, Mouton de Gruyter. <https://doi.org/10.1515/9783110800524>
- LANGACKER, RONALD W. 2009a. *Investigations in cognitive grammar*. Berlin–New York, Mouton de Gruyter. <https://doi.org/10.1515/9783110214369>
- LANGACKER, RONALD W. 2009b. Metonymic grammar. In: PANTHER, KLAUS-UWE–THORNBURG, LINDA L.–BARCELONA, ANTONIO szerk., *Metonymy and metaphor in grammar*. Amsterdam–Philadelphia, John Benjamins. 45–71. <https://doi.org/10.1075/hcp.25.04lan>
- PANTHER, KLAUS-UWE 2005. The role of conceptual metonymy in meaning construction. In: RUIZ DE MENDOZA IBAÑEZ, FRANCISCO JOSÉ–PEÑA CERVEL, M. SANDRA szerk., *Cognitive linguistics: Internal dynamics and interdisciplinary interaction*. Berlin–New York, Mouton de Gruyter. 353–386. <https://doi.org/10.1515/9783110197716.4.353>
- PANTHER, KLAUS-UWE 2013. 15 Fragen über Metaphernforschung an Klaus-Uwe Panther. *metaphorik.de* 23/2013: 53–58. URL: http://www.metaphorik.de/sites/www.metaphorik.de/files/journal-pdf/23_2013_panther.pdf (2021. 01. 30.)
- PANTHER, KLAUS-UWE–RADDEN, GÜNTER szerk. 1999. *Metonymy in language and thought*. Amsterdam–Philadelphia, John Benjamins. <https://doi.org/10.1075/hcp.4>
- PANTHER, KLAUS-UWE–THORNBURG, LINDA L. 1999. The potentiality for actuality metonymy in English and Hungarian. In: PANTHER, KLAUS-UWE–RADDEN, GÜNTER szerk., *Metonymy in language and thought*. Amsterdam–Philadelphia, John Benjamins. 333–357. <https://doi.org/10.1075/hcp.4.19pan>
- PANTHER, KLAUS-UWE–THORNBURG, LINDA L. 2002. The roles of metaphor and metonymy in English -er nominals. In: DIRVEN, RENÉ–PÖRINGS, RALF szerk., *Metaphor and metonymy in comparison and contrast*. Berlin–New York, Mouton de Gruyter. 279–318. <https://doi.org/10.1515/9783110219197.2.279>
- PANTHER, KLAUS-UWE–THORNBURG, LINDA L. szerk. 2003a. *Metonymy and pragmatic inferencing*. Amsterdam–Philadelphia, John Benjamins. <https://doi.org/10.1075/pbns.113>
- PANTHER, KLAUS-UWE–THORNBURG, LINDA L. 2003b. Metonymies as natural inference and activation schemas: The case of dependent clauses as independent speech acts. In: PANTHER, KLAUS-UWE–THORNBURG, LINDA L. szerk., *Metonymy and pragmatic inferencing*. Amsterdam–Philadelphia, John Benjamins. 127–147. <https://doi.org/10.1075/pbns.113.10pan>
- PANTHER, KLAUS-UWE–THORNBURG, LINDA L. 2003c. Introduction: On the nature of conceptual metonymy. In: PANTHER, KLAUS-UWE–THORNBURG, LINDA L. szerk., *Metonymy and pragmatic inferencing*. Amsterdam–Philadelphia, John Benjamins. 1–20. <https://doi.org/10.1075/pbns.113.03pan>
- PANTHER, KLAUS-UWE–THORNBURG, LINDA L. 2004. The role of conceptual metonymy in meaning construction. *metaphorik.de* 6/2004: 91–116. URL: http://www.metaphorik.de/sites/www.metaphorik.de/files/journal-pdf/06_2004_pantherthornburg.pdf (2021. 01. 30.)

- PANTHER, KLAUS-UWE–THORNBURG, LINDA L. 2007. Metonymy. In: GEEREARTS, DIRK–CUYCKENS, HUBERT szerk., *The Oxford handbook of cognitive linguistics*. New York, Oxford University Press. 236–263. <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780199738632.013.0010>
- PANTHER, KLAUS-UWE–THORNBURG, LINDA L.–BARCELONA, ANTONIO szerk. 2009. *Metonymy and metaphor in grammar*. Amsterdam–Philadelphia, John Benjamins. <https://doi.org/10.1075/hcp.25>
- PARADIS, CARITA 2004. Where does metonymy stop? Senses facets, and active zones. *Metaphor and symbol* 4/19: 245–264. https://doi.org/10.1207/s15327868ms1904_1
- PARADIS, CARITA 2011. Metonymization: A key mechanism in semantic change. In: BENCZES, RÉKA–BARCELONA, ANTONIO–RUIZ DE MENDOZA IBAÑEZ, FRANCISCO JOSÉ szerk., *Defining metonymy in cognitive linguistics: Towards a consensus view*. Amsterdam–Philadelphia, John Benjamins. 61–87. <https://doi.org/10.1075/hcp.28.04par>
- PEIRSMAN, YVES–GEERAERTS, DIRK 2006a. Metonymy as a prototypical category. *Cognitive Linguistics* 17/3: 269–316. <https://doi.org/10.1515/COG.2006.007>
- PEIRSMAN, YVES–GEERAERTS, DIRK 2006b. Don't let metonymy be misunderstood: An answer to Croft. *Cognitive Linguistics* 17/3: 227–335. <https://doi.org/10.1515/COG.2006.009>
- PUSTEJOVSKY, JAMES 1991. The generative lexicon. *Computational Linguistics* 17/4: 409–441. URL: <https://dl.acm.org/doi/pdf/10.5555/176321.176324> (2021. 03. 02.)
- PUSTEJOVSKY, JAMES 1995. *The generative lexicon*. Cambridge, Mass.–London, England, The MIT Press. <https://doi.org/10.7551/mitpress/3225.001.0001>
- RADDEN, GÜNTER 2002. How metonymic are metaphors? In: DIRVEN, RENÉ–PÖRINGS, RALF szerk., *Metaphor and metonymy in comparison and contrast*. Berlin–New York, Mouton de Gruyter. 407–434. <https://doi.org/10.1515/9783110219197.3.407>
- RADDEN, GÜNTER 2005. The ubiquity of metonymy. In: OTAL CAMPO, JOSÉ LUIS–FERRANDO, NAVARRO I.–FORTUÑO, BEGOÑA B. szerk., *Cognitive and discourse approaches to metaphor and metonymy*. Castelló de la Plana, Universitat Jaume I. 11–28.
- RADDEN, GÜNTER–DIRVEN, RENÉ 2007. *Cognitive English grammar*. Amsterdam–Philadelphia, John Benjamins. <https://doi.org/10.1075/clip.2>
- RADDEN, GÜNTER–KÖVECSÉS ZOLTÁN 1999. Towards a theory of metonymy. In: PANTHER, KLAUS-UWE–RADDEN, GÜNTER szerk., *Metonymy in language and thought*. Amsterdam–Philadelphia, John Benjamins. 17–61. <https://doi.org/10.1075/hcp.4.03rad>
- REDDY, MICHAEL J. 1993. The conduit metaphor: A case of frame conflict in our language about language. In: Ortony, Andrew szerk., *Metaphor and thought*. Második kiadás. Cambridge, Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9781139173865.012>
- RUIZ DE MENDOZA IBAÑEZ, FRANCISCO JOSÉ 1999. *Introducción a la teoría cognitiva de la metonimia*. Granada, Método Ediciones.

- RUIZ DE MENDOZA IBÁÑEZ, FRANCISCO JOSÉ 2011. Metonymy and cognitive operations. In: BENCZES, RÉKA–BARCELONA, ANTONIO–RUIZ DE MENDOZA IBÁÑEZ, FRANCISCO JOSÉ szerk., *Defining metonymy in cognitive linguistics: Towards a consensus view*. Amsterdam–Philadelphia, John Benjamins. 103–123. <https://doi.org/10.1075/hcp.28.06rui>
- RUIZ DE MENDOZA IBÁÑEZ, FRANCISCO JOSÉ–DÍEZ VELASCO, OLGA ISABEL 2002. Patterns of conceptual interaction. In: DIRVEN, RENÉ–PÖRINGS, RALF szerk., *Metaphor and metonymy in comparison and contrast*. Berlin–New York, Mouton de Gruyter. 489–532. <https://doi.org/10.1515/9783110219197.4.489>
- RUIZ DE MENDOZA IBÁÑEZ, FRANCISCO JOSÉ–PÉREZ HERNÁNDEZ, LORENA 2003. Cognitive operations and pragmatic implication. In: PANTHER, KLAUS-UWE–THORNBURG, LINDA L. szerk., *Metonymy and pragmatic inferencing*. Amsterdam–Philadelphia, John Benjamins. 23–50. <https://doi.org/10.1075/pbns.113.05rui>
- SKIRL, HELGE–SCHWARZ-FRIESEL, MONIKA 2013. *Metapher*. Második kiadás. Heidelberg, Winter.
- TAYLOR, JOHN R. 1995. *Linguistic categorization*. Második kiadás. Oxford, Clarendon Press.
- TENDAHL, MARKUS 2009. *A hybrid theory of metaphor: Relevance theory and cognitive linguistics*. Basingstoke, Palgrave Macmillan. <https://doi.org/10.1057/9780230244313>
- THORNBURG, LINDA L.–PANTHER, KLAUS-UWE 1997. Speech act metonymies. In: LIEBERT, WOLF-ANDREAS–REDEKER, GISELA–WAUGH, LINDA R. szerk., *Discourse and perspectives in cognitive linguistics*. Amsterdam–Philadelphia, John Benjamins. 205–219. <https://doi.org/10.1075/cilt.151.14tho>
- TOLCSVAI NAGY GÁBOR 2013. *Bevezetés a kognitív nyelvészetbe*. Budapest, Osiris Kiadó.
- TÓTH MÁTÉ 2018. *Linguistic metonymy: Implicitness and co-activation of mental content*. Berlin, Peter Lang. <https://doi.org/10.3726/b14806>
- TRAUGOTT, ELIZABETH CLOSS–DASHER, RICHARD B. 2002. *Regularity in semantic change*. Cambridge, Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511486500>
- WARREN, BEATRICE 1999. Aspects of referential metonymy. In: PANTHER, KLAUS-UWE–RADDEN, GÜNTER szerk., *Metonymy in language and thought*. Amsterdam–Philadelphia, John Benjamins. 121–135. <https://doi.org/10.1075/hcp.4.07war>
- WARREN, BEATRICE 2002. An alternative account of the interpretation of referential metonymy and metaphor. In: DIRVEN, RENÉ–PÖRINGS, RALF szerk., *Metaphor and metonymy in comparison and contrast*. Berlin–New York, Mouton de Gruyter. 113–130. <https://doi.org/10.1515/9783110219197.1.113>
- WARREN, BEATRICE 2004. Anaphoric pronouns of metonymic expressions. In: *metaphorik.de 7/2004*: 105–114. URL: http://www.metaphorik.de/sites/www.metaphorik.de/files/journal-pdf/07_2004_warren.pdf (2021. 01. 30.)
- WARREN, BEATRICE 2006. *Referential metonymy*. Stockholm, Almqvist and Wiksell International. URL: <https://portal.research.lu.se/portal/files/4481558/1270220.pdf> (2021. 03. 02.)

YOON, JIYOUNG 2013. Productivity of Spanish verb-noun compounds. In: GONZÁLVEZ-GARCÍA, FRANCISCO-PEÑA CERVEL, MARÍA SANDRA-PÉREZ HERNÁNDEZ, LORENA szerk., *Metaphor and metonymy revisited beyond the contemporary theory of metaphor. Recent developments and applications*. Amsterdam–Philadelphia, John Benjamins. 85–108. <https://doi.org/10.1075/rcl.9.1.05yoo>

A példák forrásai

Agymenők 8. évad 14. epizód.

Az üldözött, 2014, forgatókönyv: Andrew Bovell, John le Carré azonos című regénye alapján.

Bűnös Chicago 1. évad, 14. epizód.

Gárdonyi Géza 1959. *Egri csillagok*. Budapest, Móra Ferenc Könyvkiadó.

Updike, John 2018. *Nyúlcipő*. Fordító: Gy. Horváth László. Budapest, 21. Század Kiadó.

The possibilities of delimiting linguistic metonymy

The starting point of present paper is that the broad notion of conceptual metonymy runs the risk of becoming vacuous. In order to avoid this risk, I propose a narrower notion of linguistic metonymy, according to which linguistic metonymies co-active a referential complex consisting of the target and the source content, as well as the relationship between the two so that only the source content is expressed linguistically in an explicit form. Furthermore, I try to show how this narrower notion may prove to be helpful in delimiting linguistic metonymy against related phenomena, in particular against active zone phenomena and linguistic metaphors.

Keywords: metonymy, linguistic metonymy, conceptual metonymy, active zones, metaphor, implicitness, activation

Tóth Máté
ORCID: 0000-0003-1245-1039
Debreceni Egyetem
toth.mate@arts.unideb.hu